

Slovensko a regionálne rozdiely

Teórie, regióny, indikátory, metódy

Dušan Sloboda

KONZERVATÍVNY
INŠTITÚT
M. R. ŠTEFÁNKA
M. R. STEFANIK
CONSERVATIVE
INSTITUTE

Bratislava 2006

Obsah

I. Úvod	4
II. Vybrané teórie regionálneho rozvoja	5
1. Neoklasický prístup v rámci regionálneho rozvoja	6
2. Keynesiánsky prístup v rámci regionálneho rozvoja	7
3. Neomarxistický prístup v rámci regionálneho rozvoja	9
4. Neokonzervatívny prístup v rámci regionálneho rozvoja	10
5. Neoinštitucionálny prístup v rámci regionálneho rozvoja	11
III. Regióny a regionalizácia Slovenska	13
1. Definícia základných pojmov	13
2. Regionalizácia Slovenska	15
2.1. Súčasné územné členenie SR	15
2.1.1. Doterajší vývoj	15
2.1.2. Prírodné pomery	17
2.1.3. Nodalita regiónov	19
2.1.4. Hierarchizácia urbánnych centier krajiny	20
2.2. NUTS klasifikácia	21
2.3. Funkčné mestské regióny	24
2.4. Mikroregióny pre potreby komunálnej reformy	25
IV. Zaužívané indikátory rozvoja regiónov	28
1. Ukazovateľ úrovne hrubého domáceho produktu	29
2. Ukazovatele trhu práce	31
3. Ukazovateľ úrovne priemernej nominálnej mesačnej mzdy	33
V. Vybrané prístupy k charakteristike regionálnych disparít	35
1. Medziregionálne rozdiely podľa miery nezamestnanosti merané štandardnou odchýlkou a variačným koeficientom	35
2. Medziregionálne rozdiely podľa ekonometrických analýz reálnej konvergenencie	36
3. Medziregionálne rozdiely merané podľa Gini indexu	37

4. Medziregionálne rozdiely merané podľa daňovej sily regiónov metódou neurónových sietí	40
VI. Záver	42
VII. Literatúra	44

I. Úvod

Otázky súvisiace s regionálnymi disparitami sa v ostatných rokoch dostali do popredia záujmu nielen odbornej, ale vďaka médiám i širokej laickej verejnosti. Na jednej strane sa stretávame so serióznym výskumom odborníkov rôznych profesií – geografov, sociológov, politológov či regionálnych ekonómov, na strane druhej neraz i s ich demagogickými interpretáciami na politickej scéne. Regionálne rozdiely sa takpovediac „stávajú témou“.

Prakticky od prvopočiatku ľudských dejín nachádzame snahy o zámerné ovplyvňovanie sociálneho a ekonomického vývoja určitých území. Najskôr to bolo na úrovni mikroregiónov - jednotlivých miest a ich zázemia, neskôr v súvislosti s rozvojom priestorovej organizácie spoločnosti i v rámci väčších oblastí až celých štátov na úrovni makroregiónov. Nad pôvodne lokálnymi záujmami postupne prevládli štátne mocenské vplyvy, pričom dochádzalo nielen k uplatňovaniu rôznych odborných teórií, ale i rôznych politických záujmov. Tieto procesy sa stali základom činnosti, ktorú v súčasnosti nazývame regionálna politika. Významným impulzom pre razantný posun tematiky regiónov vo všeobecnom rebríčku celospoločensky vnímaných problémov u nás bolo nepochybne prístupenie Slovenska k Európskej únii (EÚ) v roku 2004, a to najmä v súvislosti s regionálnou politikou EÚ, ktorej politickým cieľom je „*zmiernenie regionálnych rozdielov v EÚ*“. Slovensko sa tak opäť ocitá v širšom politicko-správnom zoskupení, v ktorom sú evidentné rozdiely medzi regiónmi (či štátmi), a taktiež snaha štátu (či superštátu) o ich riešenie. V podobnej situácii bolo Slovensko i po vzniku Československa v roku 1918, kde boli rozdiely medzi regiónmi Čiech, Moravy, Slovenska a Podkarpatskej Rusi výrazné. Výsledkom snáh štátu, najmä toho poprevratového počas rokov 1948-89, bolo i to, že Československo patrilo koncom 80. rokov 20. storočia, teda v čase rúcania sa socializmu, ku krajinám s najviac zredukovanými regionálnymi rozdielmi, s najvýraznejšou nivelizáciou a úrovňou egalitárstva, ku ktorému však centrálne riadená ekonomika v prostredí totalitnej spoločnosti dospela len za cenu strát konkurencieschopnosti subjektov pôsobiacich v historicky rozvinutejších – najmä českých – regiónoch krajiny. Vyrovnávanie disparít bolo dosiahnuté na úkor celkovej efektívnosti a výraznej deformácie nielen ekonomického prostredia. Následné obdobie transformácie ekonomiky a celospoločenskej zmeny po novembri 1989 potláčané rozdiely v úrovni rozvoja regiónov opäť zreálnilo. V súčasnosti sme na Slovensku – členskej krajine EÚ – opäť súčasťou celku, v ktorom sa politické štruktúry prostredníctvom politik štátnych podpôr snažia rôznymi metódami o rovnaký cieľ – umelé vyrovnávanie rozdielov medzi regiónmi. Sprievodným javom týchto procesov nielen na Slovensku je i akási „renesancia“ regionálne orientovaného výskumu a zvýšenie záujmu o problematiku regiónov všeobecne. Svoje nezastupiteľné miesto v tejto oblasti má regionálna geografia.

Keďže výskum regionálnych rozdielov nepovažujeme za možný bez znalosti teórií regionálneho rozvoja, a to nielen tých v súčasnosti preferovaných, ale i tých z dôb minulých, v časti práce sa budeme venovať i teórii a prístupom, ktoré sa v regionálnej geografii a iných vedách pri charakteristike regionálnych rozdielov využívajú. Predkladaný prehľad teórií a metodológií nemožno považovať za úplný a ani to nebolo naším cieľom. Sústreďujeme sa najmä na prístupy, ktoré dominovali v minulosti a s istými obmenami pretrvali do súčasnosti, ako i niektorým aktuálnym snahám o formuláciu nových teórií a prístupov k danej problematike vôbec.

V ďalšej časti predkladáme základné pojednanie o regiónoch ako objektoch výskumu, o kritériách ich vyčleňovania, a na tejto báze prinášame taktiež porovnanie v súčasnosti platného územného a správneho členenia krajiny s alternatívami regionálneho členenia a ich implikáciami pre výskum inter-regionálnych disparít.

S otázkami vyčlenenia regiónov je úzko spätá i problematika disponibility adekvátnych štatistických indikátorov a dát potrebných pre sledovanie rozdielov medzi územnými jednotkami danej hierarchickej úrovne. Pokúsime sa popísať pozitíva a negatíva používaných ukazovateľov, ich výpovednosť, intenzitu a exaktnosť, poukážeme na problémy s ich sledovaním.

V ďalšej časti práce sa na príklade konkrétnych prác venujeme vybraným metódam štúdia regionálnych disparít.

II. Vybrané teórie regionálneho rozvoja

Teórie regionálneho rozvoja možno klasifikovať viacerými spôsobmi podľa zvolených kritérií, zväčša sa však používa základné rozdelenie do dvoch veľkých skupín, a to na *konvergenčné teórie* a *divergenčné teórie*. Platí, že konvergenčné teórie rátajú s uplatňovaním sa v dlhodobých časových horizontoch a divergenčné teórie pracujú s krátkodobým resp. strednodobým intervalom. Ďalšie delenia členia teórie regionálneho rozvoja na *induktívne* a *deduktívne* či teórie zdôrazňujúce *stranu dopytu* resp. *stranu ponuky* (podľa Blažek 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Teórie regionálneho rozvoja sú často inšpirované ekonomickými teóriami či z nich dokonca priamo vychádzajú.

V zásade možno všeobecne odlišiť dva základné prístupy (či ich skupiny) k regionálnemu rozvoju. Prvý ideovo vychádza z neoklasického alebo neokonzervatívneho (neoliberálneho) teoretického základu (klasická ekonomická škola a jej nasledovníci), zdôrazňujúc prirodzené vyrovňavajúce tendencie pri rozvoji regiónu z dlhodobého hľadiska. Rozdiely medzi regiónmi sú v rámci tohto smeru chápané ako prirodzené, dané odlišnými podmienkami a regionálnymi osobitosťami rôzneho pôvodu. Zdôrazňujú sa skôr pozitíva, ktoré rozdiely medzi regiónmi prinášajú, najmä prostredníctvom možností špecializácie, decentralizácie a väčšej plurality názorov a prístupov k riešeniu problémov v regiónoch. Regionálne disparity tiež stimulujú a podporujú sociálnu i geografickú mobilitu obyvateľstva (Blažek 1996).

Druhý prístup sa odvíja od keynesiánskych a (post- alebo tiež neo-) marxistických teórií. Za príčinu regionálnych nerovností považuje živelný charakter kapitalizmu, zdôrazňujúc ním vyvolanú sociálnu nespravodlivosť a súvisiacu sociálnu nestabilitu, koncentrovanú v problémových regiónoch. Prívrženci tohto smeru sú presvedčení, že bez zásahov štátu by prevládali tendencie smerujúce k zväčšovaniu (prehlbovaniu) rozdielov, ktoré by následne existovali dlhodobo či trvalo. Na báze tohto prístupu sa vyvinula a dodnes existuje i regionálna politika EÚ vo forme redistribučnej stratégie (Blažek 1996).

Zvláštny hybrid medzi spomínanými prístupmi predstavuje hospodárska politika vlády SR zhmotnená v jej dvoch kľúčových cieľoch – a to na jednej strane zabezpečiť reálnu konvergenciu SR k úrovni EÚ, teda prispieť k maximalizácii hospodárskeho rastu, a na strane druhej zabezpečiť rovnomerný rozvoj celého územia SR, čiže dopomôcť k minimalizácii regionálnych rozdielov. Za cestu hodnejšiu nasledovania pritom jednoznačne možno pokladať tú, ktorá vedie k maximalizácii udržateľného rastu ekonomiky krajiny v dlhodobom horizonte, pretože tak prirodzene rastie životná úroveň i v menej rozvinutých regiónoch rýchlejšie (Sloboda 2005).

Prehľad hlavných teórií regionálneho rozvoja

Ponúkaný prehľad teórií nie je úplný či vyčerpávajúci. Predstavuje súhrn základných teórií regionálneho rozvoja združených podľa ekonomickej teórie, z ktorej ideovo vychádzajú a na báze ktorej boli ďalej rozvíjané v prostredí regionálne orientovaných vied, regionálnu geografiu nevynímajúc, aplikujúc tak všeobecné ekonomické teórie v priestorových celkoch – regiónoch (viď tab. č. 1)¹.

Jednotlivé teórie sa od seba odlišujú i na základe zodpovedania si na otázky súvisiace s úlohou vlády (štátu) v spoločnosti a ekonomike. Na jednej strane sú tu smery protežujúce intervencie štátu (keynesiánsky a neomarxistický), na strane druhej sú smery odmietajúce zásahy štátu do trhu (neoklasický a neokonzervatívny). Hľadanie hranice pre odôvodnenosť štátneho intervencionizmu súvisí i s hľadaním miery medzi uplatňovaním *princípu zásluhovosti, adresnosti a osobnej zodpovednosti* a *princípu (vynucovanej) solidarity* na strane druhej, ako i medzi ekonomickou efektívnosťou a tzv. sociálnou spravodlivosťou. V tejto súvislosti vyvstáva i otázka vzniku a existencie regionálnych disparít, ako i pohľadu jednotlivých teórií na ne.

¹ Vychádzame najmä z prác českého geografa J. Blažeka (1993, 1999a) a práce J. Blažeka a D. Uhlířa (2002). Uvádzané prístupy sú zoradené zároveň i chronologicky tak, ako postupne vznikali a našli svoju odozvu v regionálne orientovaných vedách a výskume.

Tab. č. 1: Hlavné prístupy a teórie regionálneho rozvoja

Prístup	Teória	Realizácia, koncepty, nástroje
neoklasický	teórie regionálnej rovnováhy (najmä tzv. neoklasické modely)	realizácia konceptu „pracujúci za prácou“, nástroje zvyšujúce mobilitu pracovnej sily
keynesiánsky	teórie regionálnej nerovnováhy (napr. teória kumulatívnych príčin, teória pólov rastu)	realizácia konceptu „práca za pracujúcimi“, nástroje podporujúce príliv investícií zo súkromného i verejného sektoru do „problémových“ regiónov (investičné stimuly, dotácie, relokácia inštitúcií)
neomarxistický	teórie regionálnej nerovnováhy (napr. teória priestorových delieb práce)	realizácia v niektorých socialistických krajinách (napr. ČSSR) znamenala síce zníženie regionálnych disparít, avšak na úkor straty ekonomickej výkonnosti a konkurencieschopnosti subjektov na trhu
neokonzervatívny (neoliberálny)	teórie regionálnej rovnováhy i nerovnováhy (napr. path dependence, nová teória rastu)	„podpora lokálnej iniciatívy“, podpora malých a stredných podnikov, decentralizácia kompetencií, deregulačné opatrenia
neoinštitucionálny	teórie regionálnej nerovnováhy (napr. teória priemyselného okrsku, teória učiacich sa regiónov)	„spolupráca a inovácia“, podpora malých a stredných podnikov, šírenie inovácií, networking, premena miestnych inštitúcií založená na učení (učiace sa regióny)

Zdroj: J. Blažek (1999a), J. Blažek a D. Uhlíř (2002)

1. Neoklasický prístup v rámci regionálneho rozvoja

Základnou predstavou neoklasickej teórie a neoklasických modelov regionálneho rozvoja z nej vychádzajúcich je, že trh zabezpečuje optimálnu alokáciu faktorov medzi regiónmi (subjektmi v nich pôsobiacich) a trhový mechanizmus sa stará aj o zodpovedajúce rozdelenie dôchodkov, pričom štátne zásahy majú byť len minimálne. Neoklasické teórie a modely regionálneho rastu nadväzujú na práce klasikov – najmä A. Smitha (1723-1790) a D. Ricarda (1772-1823), vychádzajúc z presvedčenia o automatickej tendencii vyrovnávania medziregionálnych rozdielov na základe pohybu kapitálu a migrácie pracovných síl, pričom túto konvergenciu chápu ako dlhodobý a pomalý proces. Ak dochádza k regionálnym disparitám, pôsobia medziregionálny obchod spolu s mobilitou kapitálu a pracujúcich v smere ich vyrovnávania tak, že faktory plynú do oblastí, kde je ich nedostatok a následne sa zhodnocujú. Kapitál priťahuje vyššie úroky v periférnych regiónoch s dostatkom voľných pracovných síl a nízkymi mzdami (pružnosť miezd a cien), naproti tomu pracovné sily z periferie migrujú do hospodárskych centier (jadier) za lepším ohodnotením. Stredobodom záujmu v rámci neoklasického prístupu je analýza zmien v relokácii zdrojov, ktorými sa ekonomický systém dostáva do rovnovážneho stavu, čiže konvergenencie. Neoklasický prístup vychádza – podľa jeho kritikov – z mnohých zjednodušených predpokladov, ako je existencia dokonalej informovanosti a dokonalej konkurencie, ďalej zanedbáva aglomeračné efekty, existenciu monopolov a oligopolov, multinárodných, nadnárodných spoločností či bariér mobility tovarov, faktorov a informácií. Úlohou regionálnej politiky podľa neoklasiky má byť najmä odstraňovanie nedokonalostí trhu, bez ďalších výrazných intervencií, regulácií a deformácií trhu. Realita dokazuje, že neobmedzené pôsobenie tržných síl môže krátkodobo viesť k nerovnomernému ekonomickému rozvoju regiónov, a taktiež tým pádom

zvádza (najmä politikov) k potrebe opatrení napomáhajúcich rastu stupňa ekonomickej aktivity v území, kde je vysoká nezamestnanosť a malá nádej na okamžitý ekonomický rast, ako i opatrení (intervencií) slúžiacich na kontrolu ekonomických aktivít v územiach s nadmerným rastom (Goodall 1987, Blažek 1993, 1999a, Maier – Tödtling 1998, Buček et al. 2001, Blažek – Uhlíř 2002, Holman 2003).

K neoklasickému prístupu zaraďujeme *lokalizačné teórie* – práce J. H. von Thünera, A. Webera, A. Marshalla, W. Christallera (najmä teória centrálnych miest) a A. Lösch. Na ich práce nadviazal i zakladateľ regionálnej vedy W. Isard. Najjednoduchší pokus neoklasikov vysvetliť regionálny hospodársky rast predstavuje *jednosektorový model rastu* G. H. Bortsa a J. L. Steina. V súvislosti s rozvojom ekonometrických metód boli neoklasické teórie obohatené v 50. rokoch 20. storočia o tzv. *rastové účtovníctvo* (growth accounting) v prácach R. Sollowa, na ktoré v 90. rokoch 20. storočia nadviazali v rámci neokonzervatívneho prístupu² tzv. *nová ekonomická geografia* (práce P. Krugmana, B. W. Arthura) a *nová teória rastu* (predstavujú ju najmä práce R. Barro a X. Sala-i-Martina), ktorá pojednáva o otázke konvergenca vs. divergencia³ (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

2. Keynesiánsky prístup v rámci regionálneho rozvoja

Podľa *Všeobecnej teórie zamestnanosti, úroku a peňazí* J. M. Keynesa (1883-1946) trhový mechanizmus nedokáže sám zabezpečiť plnú zamestnanosť, ako to tvrdí neoklasická teória, a preto v záujme dosiahnutia tohto cieľa musí zasahovať do ekonomických procesov i štát⁴. Keynesiánske teórie regionálneho rastu zdôrazňujú úlohu a veľkosť dopytu po tovare vyrábanom v istom regióne v ostatných regiónoch. Zásahy štátu sa majú orientovať najmä na usmerňovanie dopytu stimulovaním verejnej alebo súkromnej spotreby či prostredníctvom podpory investícií podnikov. Regionálna politika sa podľa keynesiáncov orientuje na lokalizáciu a podporu proexportne zameraných priemyselných podnikov pomocou zabezpečovania infraštruktúry ako i investičnou motiváciou (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002, Maier - Tödtling 1998, Buček et al. 2001).

V rámci keynesiánskeho prístupu môžeme identifikovať viacero teórií regionálneho rastu. F. Perroux, ktorý je autorom *teórie rastových pólův*, založil svoju teóriu na úvahe o existencii odvetví, ktoré rastú rýchlejšie a sú významnejšie než ostatné a vďaka rozsiahlym väzbám k ďalším odvetviám tak ovplyvňujú celkový ekonomický vývoj. Regionálny aspekt tejto teórie rozpracoval neskôr J. Boudeville do *teórie rastových centier a rastových osí*, v rámci ktorej sa predpokladá, že v regiónoch s lokalizáciou dynamických odvetví budú rásť i ostatné firmy a tak sa zabezpečí rozvoj celého regiónu. V praxi sa však ukázalo, že pre ekonomický rast zaostávajúcich regiónov nestačí len alokácia „hnacích“ odvetví, ale je nutné zmeniť i sociálne prostredie regiónu a tak dosiahnuť celkový rozvoj regiónu. Pri aplikácii tejto teórie sa tiež zabúdalo na to, že jej uplatnením sa síce môžu znížiť medziregionálne disparity, avšak narastú intraregionálne (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002, Hamalová a kol. 1995, Maier - Tödtling 1998).

Ďalšou významnou teóriou je *teória kumulovaných príčin*, ktorej autorom je G. Myrdal. Jadrom tejto teórie je predpoklad, že ak z akýchkoľvek dôvodov vznikne rozdiel medzi regiónm, tzn. že nejaký región bude rásť rýchlejšie než ostatné, bude sa v ďalšom vývoji tento rozdiel umocňovať, zväčšovať, teda kumulovať. Princíp tejto kumulácie nevysvetľuje G. Myrdal ako situáciu, kedy mnoho faktorov pôsobí v rovnakom smere, ale ako situáciu, keď zmena jedného (primárneho) faktora spôsobuje i zmenu orientácie ďalších faktorov tak, že tieto sekundárne zmeny posilujú prvotnú zmenu. Za hlavné mechanizmy kumulatívneho procesu sú považované aglomeračné efekty, blízkosť trhov, externé úspory, rýchlejší rast produktivity práce a tzv. Verdoorn efekt - rýchlejšia obmena technológií v dynamicky rastúcich regiónoch. Úlohou regionálnej politiky podľa Myrdalovej teórie je vytvoriť integrovaný plán rozvoja regiónu a využitie celospoločensky

² Neokonzervatívne prístupu sa venujeme v práci ďalej.

³ Konceptom konvergenencie sa venujeme v práci podrobnejšie na inom mieste.

⁴ Ide o politické zásahy vlády, tak na centrálnej, ako i na nižších úrovniach verejnej správy, najmä formou zvýšenia výdavkov verejných financií štátu do ekonomiky – zväčša pre subjekty verejného sektoru – i v snahe znižovať rozdiely v spoločnosti (vrátane regionálnych) v súlade s konceptom štátu blahobytu (welfare state). Dôsledky zvýšenej miery prerozdeľovania sa ukazujú v dlhodobom horizonte ako negatívne – často spôsobujú konzerváciu a znepružnenie ekonomickej štruktúry, vysoké zadĺženie a problémy s infláciou. Dlhodobú neudržateľnosť tohto modelu, paradoxne, potvrdzuje i výrok samotného J. M. Keynesa: „In the long run we are all dead.“ (Blažek – Uhlíř 2002).

prospešných investícií, ktoré umožnia dosiahnuť externé úspory ďalším subjektom. Zdroje sa majú získať odložením spotreby a ich presunutím do investícií⁵ (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002, Maier - Tödtling 1998).

A. Hirschman prišiel na základe svojej *teórie nerovnomerného vývoja* k podobným záverom ako G. Myrdal, avšak za hlavnú príčinu nerovnomerného (divergentného) vývoja považuje prirodzenú nerovnomernosť ekonomického vývoja regiónov ďalej posilovanú procesmi koncentrácie a špecializácie, rozdiely považuje za základnú a nevyhnutnú podmienku rastu. Cieľom regionálnej politiky podľa A. Hirschmana má byť posilnenie jadra - centrálnej časti regiónu, následne pomôcť periférii pomocou finančných nástrojov - daňovými úľavami a úpravami monetárnej politiky (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002, Maier – Tödtling 1998).

Dve predchádzajúce teórie ďalej rozpracoval J. Friedmann do *všeobecnej teórie polarizovaného vývoja* nazývanej tiež *teória jadro-periféria*. Podstatou i prínosom Friedmannovej teórie je jeho návrh urýchlenia rastu periférnych oblastí pomocou vhodného systému mestských regiónov. J. Friedmann v podstate rozšíril *teóriu centrálnych miest* W. Christallera a tvrdí, že ekonomický rast krajiny môže byť posilnený hierarchickým systémom miest a ich funkčnými regiónmi, čo umožní dosiahnuť stav rovnováhy. Posilnením hierarchického systému miest však zákonite dochádza k selekcii centier rastu, čo nezaručuje dosiahnutie konvergenencie. Významnou podmienkou pre optimálnu alokáciu zdrojov a ekonomický rast je podľa Friedmanna stav medziregionálnej rovnováhy, decentralizácia a posilnenie periférnych mestských regiónov (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002, Maier - Tödtling 1998).

Na základe analýzy spomínaných teórií možno zhrnúť ich spoločné podstatné znaky. Predovšetkým, F. Perroux, J. Boudeville, G. Myrdal, A. Hirschmann ako i J. Friedmann, považujú regionálny rast za divergentný proces. Ďalej tiež rozlišujú význam rôznych odvetví (najmä exportných) pre ekonomický rast, modely zdôrazňujú hlavne stranu dopytu. Vzájomný pomer pozitívnych a negatívnych vplyvov vyspelých regiónov na menej vyspelé podľa všetkých teórií vyznieva ako dominancia negatívnych efektov. Negatívom spomínaných teórií, nazývaných tiež *teórie jadro – periféria*, je ich prílišné zovšeobecňovanie a účelové delenie regiónov na prosperujúce jadrá a zaostávajúce periférie, ako i abstrahovanie od rozdielov existujúcich v rámci jadier či periférií.

Ďalšou z keynesiánskych teórií je *teória exportnej bázy*, ktorá má svoje základy v prácach R. B. Andrews, J. S. Duesenberryho, D. Northa a W. Thompsona. Táto teória pokladá export tovarov a služieb za hlavný faktor hospodárskej prosperity regiónu. Časť hospodárstva, ktorá vyrába pre regionálny export, teda tzv. basic sector regiónu, prináša dodatočný dôchodok do regiónu, ktorý čiastočne pôsobí ako dopyt po tovaroch lokálneho (obslužného) sektora, ktorý tvorí non-basic sector. Vyvolaný rast vo výrobe vedie k ďalšiemu dodatočnému dôchodku, ktorý následne opäť priťahuje dodatočný dopyt. Takto vzniká multiplikačný efekt, takže zvýšenie regionálneho dôchodku má väčšie dôsledky ako rast exportnej činnosti, ktorý ho vyvolal. Úlohou regionálnej politiky má byť podľa D. Northa posilnenie exportných odvetví v regióne (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002, Hamalová a kol. 1995, Maier – Tödtling 1998).

Tradičná keynesiánska makroekonomická politika je charakteristická progresívnym zdanením, odčerpávaním financií z ekonomiky v čase ekonomického rastu a stimuláciou dopytu v období recesie. K riešeniu regionálnej nezamestnanosti pristupujú keynesiánci prostredníctvom relokácie priemyslu, poskytovaním príplatkov k mzdám, aby sa podnikateľom nezvyšovali náklady na pracovnú silu (model „práca za pracujúcimi“). Relokácia sa môže diať pomocou administratívnych reštrikcií – zákazov rozširovania produkcie v už prosperujúcich vyspelých regiónoch a ich lokalizáciou do periférnych oblastí, či požiadavkou na umiestnenie časti investícií do problémových regiónov. Tieto opatrenia sú realizovateľné v období ekonomického rastu, keynesiánci však neprichádzajú s vhodnými opatreniami a nástrojmi v čase recesie, keď sú problémy v zaostávajúcich regiónoch najvyhrotenejšie. Medzi základné koncepčné nedostatky keynesiánskeho prístupu patrí zanedbávanie strany ponuky regionálnej ekonomiky a

⁵ Myrdalove teórie sa v praxi stali súčasťou povojnovnej švédskej hospodárskej politiky, ktorá viedla síce k rastu životnej úrovne obyvateľstva, avšak súčasne znamenala expanziu verejného sektoru, vysoké zdanenie a postupnú stratu konkurencieschopnosti subjektov v globalizovanej ekonomike a ich relokácii do iných krajín s priaznivejšími podmienkami pre podnikanie. Od 90. rokov 20. storočia sme tak svedkami "krízy" škandinávského modelu.

medziregionálnych súvislostí, ako i zdôvodnenie lokalizácie exportných podnikov do určitých regiónov. Za negatívum možno pokladať tiež vysokú náročnosť takto realizovanej regionálnej politiky na verejné financie (dotácie) a súvisiace narušanie princípu voľnej súťaže na trhu. Tento top-down prístup a spoliehanie sa na externú pomoc spôsobuje tiež v regiónoch prehlbovanie závislosti (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002, Maier – Tödtling 1998).

Keynesiánsky prístup možno zhodnotiť ako výrazne paternalistický a kolektivistický, a teda ako nezlučiteľný s princípmi osobnej slobody a osobnej zodpovednosti, ktoré sú pilierom slobodnej spoločnosti a trhovej ekonomiky. Napriek krátkozrakosti tohto prístupu v praxi dlhodobovo „testovaného“ v Škandinávii, sa o jeho uplatnenie naďalej snaží EÚ a jej členské krajiny v podobe konceptu *hospodárskej a sociálnej súdržnosti*, ako i v rámci národných politik investičných stimulov⁶. Na nízku úroveň dosiahnutej konvergenencie počas realizácie týchto politik poukazuje viacero štúdií (napr. Boldrin – Canova 2001, Ederveen et al. 2003, Puga 2002, Rodríguez-Pose – Fratesi 2004).

3. Neomarxistický prístup v rámci regionálneho rozvoja

Ďalší prístup k regionálnej politike predstavujú neomarxistické (postmarxistické) teórie regionálneho rastu. Sformovali sa v 70. rokoch 20. storočia, kedy vo vyspelých krajinách Západu vrcholili hospodárske problémy (deficity verejných financií, rast inflácie a nezamestnanosti) spôsobené keynesiánskou politikou. Radikálna časť nespokojencov s daným stavom sa preto prikláňala k prístupom nadväzujúcim na marxizmus a štrukturalizmus⁷. Neomarxistickému prístupu je vlastný materializmus, determinizmus a hľadanie súvislostí medzi charakterom kapitalistickej výroby a regionálnym rastom. Autori neomarxistických teórií sa snažia preniknúť pod povrchovú stránku problému k hlbšie podmieneným štruktúram, ktoré sú podľa nich príčinou divergentného vývoja. Za takéto štruktúry je považovaná nerovnosť vzťahov pri výrobe či postavenie na trhu (existencia monopolov, oligopolov). Neomarxistické teórie odmietajú prirodzenú podmienenosť nerovnomerného vývoja, celosvetový vývoj podľa nich vedie v súčasnosti ku globálnej kríze či vojne. Ďalším typickým rysom predmetných teórií je i fakt, že zväčša ide o deduktívne teórie vychádzajúce zo všeobecnej analýzy kapitalizmu a regionálnej úrovni sa venujú až následne, ak vôbec. Medziregionálne disparity sú považované za priestorový rozmer štruktúrnych a sociálnych nerovností kapitalistického systému, pričom neomarxisti sú skeptickí, pokiaľ ide o možnosti regionálnej politiky v procese znižovania týchto rozdielov. Keďže neomarxisti chápú regionálne rozdiely ako dopad všeobecného uplatňovania kapitalizmu v spoločnosti, je potrebné podľa nich urobiť zmeny v spoločnosti na centrálnej úrovni (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Medzi jednotlivými teóriami možno pozorovať isté špecifiká a miestami až rozpory. V *teórii nerovnej výmeny* A. Emmanuel kritizuje tradičnú *teóriu komparatívnych výhod* D. Ricarda, podľa ktorej obchod prebieha v prospech všetkých zúčastnených. Tvrdí, že ceny tovarov sú určované výškou miezd a nie opačne, a že vďaka vyššiemu podielu miezd na cene produkcie vo vyspelých štátoch dochádza k transferu hodnoty práce do vyspelých krajín. Jedným z predpokladov tejto teórie je totiž téza o rovnakej hodnote práce bez ohľadu na jej produktivitu, čo je zároveň jednou z najslabších stránok tejto teórie. Hlavnými mechanizmami spôsobujúcimi divergenciu sú podľa A. Emmanuela nerovné podmienky medzinárodného obchodu. Úlohou regionálnej politiky má byť podľa neho obmedzovanie obchodu s vyspelými krajinami a zavedenie celosvetovej dane z príjmu. Pri aplikácii tejto teórie na regionálnu úroveň niektorí autori navrhujú selektívne obmedzenie medziregionálneho obchodu problémových regiónov. Takéto riešenia by istý čas mohli byť vhodné pre rozvojové krajiny, kontrolu medziregionálneho obchodu je však možné reálne vykonávať len vo výnimočných krízových situáciách (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

⁶ Častým pozitívnym príkladom úspešnosti býva Írsko. Avšak, ako potvrdzujú medzi inými i J. Blažek a D. Uhlíř (2002): „V porovnaní s tradičnou keynesiánskou rozvojovou politikou je súčasná stratégia Írska založená síce na rovnakom subjekte (vonkajší investori), zásadne sa však zmenil okruh používaných podporných nástrojov (namiesto priamych finančných dotácií vytvorenie priaznivého makroekonomického prostredia a najmä ponuka kvalitnej pracovnej sily).“ Naopak, s negatívami štátneho intervencionizmu a plánovania máme skúsenosti i u nás – v období socializmu umelo vznikli v periférnych regiónoch mnohé priemyslené prevádzky (model „továreň do každej doliny“), ktoré neboli schopné bez ďalšej externej pomoci zvládnuť dobu recesie a pádu trhov RVHP a zväčša zanikli.

⁷ I na opačnej strane spektra vznikla reakcia na keynesiáncov, a to v podobe neoliberálnych a neokonzervatívnych prístupov modifikujúcim neoklasické modely.

Ďalšou z neomarxistických teórií regionálneho rastu je *teória mezoekonomiky* S. Hollanda, podľa ktorej neplatia predpoklady neoklasickej teórie o dokonalnej konkurencii, pretože stále väčšiu úlohu v ekonomike majú oligopoly, čo vedie i k medziregionálnym rozdielom. Úlohou regionálnej politiky by malo byť posilňovanie regulačnej úlohy štátu a odborov, posilnenie verejného sektoru a usmerňovanie investícií súkromného i verejného sektoru do zaostalých regiónov (Blažek 1999a).

Jedným z popredných marxistických teoretikov druhej polovice 20. storočia je geograf D. Harvey, ktorý sa vo svojich prácach zamerával na integráciu *teórie krízy kapitalizmu* a *teórie nerovnomerného vývoja*. Snaží sa objasniť priestorovú nerovnosť na lokálnej úrovni (mestá), ktorú považuje za „tretiu úroveň krízy“⁸. N. Smith, nasledovník D. Harveyho, je autorom *teórie nerovnomerného vývoja*, podľa ktorej je nerovnomerný vývoj spôsobený nerovnosťou spoločenských vzťahov. Príčinou divergentného vývoja je podľa N. Smitha nerovnomerná deľba práce a kapitálu v spoločnosti, hlavnými mechanizmami divergencie sú centralizácia a koncentrácia kapitálu, rozdiely v mzdách a v kvalifikácii (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Z neomarxizmu čerpá od konca 70. rokov 20. storočia i *regulačná škola (teória)* francúzskych ľavicových ekonómov M. Agliettu, R. Boyera a A. Lipietza, podľa ktorých v ekonomike a spoločnosti dochádza ku krízam, ktoré sú však skôr či neskôr prekonané vďaka adaptácii existujúcich štruktúr a inštitucionálnych foriem⁹. Neskoršie regionálne aplikácie regulačnej teórie nachádzame na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia v prácach tzv. kalifornskej školy, ku ktorej sa radia geografi R. Walker, A. Scott či M. Storper. Ich práce okrem iného poukazujú i na to, že medzi prosperitou určitého územia a charakterom politicko-ekonomickej regulácie spoločnosti je priama väzba (Blažek – Uhlíř 2002).

Zrejme najvýznamnejšou neomarxistickou teóriou zaoberajúcou sa regionálnou úrovňou je *teória územných delieb práce*, ktorej autorkou je D. Massey. Podľa tejto teórie sú medziregionálne rozdiely v prosperite významne ovplyvnené rozmiestnením centier firiem a ich podriadených podnikov. Pozícia konkrétneho podniku v hierarchii firmy je často považovaná za dôležitejšiu než sektorová príslušnosť. O využití zisku vytvoreného podnikom rozhoduje totiž vedenie firmy, ktoré je obvyčajne lokalizované vo vzdialenom, spravidla centrálnom, rozvinutom regióne, a preto nemusí mať ani vysoko prosperujúci podnik výraznejší multiplikačný efekt na ďalšie firmy regiónu. Taktiež existujú medzi regiónmi významné rozdiely v štruktúre zamestnanosti a úrovni kvalifikácie, čo podmieňuje sústreďovanie terciárnych a kvartérnych funkcií do najvyspelejších regiónov¹⁰ (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Neomarxistické teórie preceňujú úlohu spoločenských štruktúr vo sfére ekonomiky na úkor úlohy jednotlivých subjektov na trhu a individuálnej aktivity. Ďalším ich typickým rysom je prehliadanie vplyvu makroekonomických nástrojov, daňového systému a vládnych regulačných opatrení na veľkosť investícií, výšku inflácie a na úroveň zamestnanosti. Využitie tohto prístupu v rámci sledovania regionálnych rozdielov na Slovensku považujeme vzhľadom na jeho nezlučiteľnosť s princípmi slobodnej spoločnosti za vylúčené.

4. Neokonzervatívny (neoliberálny) prístup v rámci regionálneho rozvoja

Neokonzervatívne teórie regionálneho rastu¹¹ zdôrazňujú, podobne ako tie neoklasické, úlohu trhu pre efektívnu alokáciu zdrojov a iniciatívu jednotlivcov. Neokonzervatívci sú proti násilnému znižovaniu medziregionálnych disparít (nivelizácii) a sú presvedčení o nevyhnutnosti obmedziť štátne intervencie. Niektoré smery však zároveň zdôrazňujú i nutnosť obmedzených štátnych intervencií zameraných na odstránenie bariér fungovania tržných mechanizmov v zhode s keynesiáncami, ako i potrebu stimulácie výroby a špecializáciu na úrovni malých a stredných podnikov, odmietajú neoklasický názor o výnimočnosti výskytu nerovnováhy trhu a tvrdia, že nedostatočná mobilita produktívnych faktorov obmedzuje rýchlejší rast.

⁸ Prvú úroveň podľa D. Harveya predstavuje *teória vnútorných rozporov kapitalizmu* a druhú úroveň zas *teória súčasnej dynamiky kapitalizmu* (Blažek – Uhlíř 2002).

⁹ Býva preto zaraďovaná i k neoінstitucionálnemu prístupu.

¹⁰ Na práce D. Massey nadviazali v 80. rokoch 20. storočia jej súčasníci – britskí geografi i v rámci tzv. *locality debate* a projektu *CURS – Changing Urban and Regional System* zameranými na štúdium príčin odlišného vývoja regiónov (lokalít).

¹¹ Často označované tiež ako neoliberálne.

K neokonzervatívnemu prístupu patria modely tzv. *novej ekonomickej geografie*, medzi ktoré zaraďujeme najmä *teóriu závislosti na zvolenej ceste*, (*novú*) *teóriu endogénneho rastu*, *novú teóriu obchodu* a *novú teóriu rastu* (Blažek 1993, 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Podľa autorov *teórie závislosti na zvolenej ceste* (path dependence alebo tiež QWERTY), P. A. Davida a W. B. Arthura, decentralizované rozhodovanie nemusí viesť k optimálnemu riešeniu. Príčinou inter-regionálnych disparít sú podľa tejto teórie prírodné podmienky, pôsobenie silného subjektu, historickej udalosti či náhoda. Divergenciu spôsobujú aglomeračné výhody, úspory z rozsahu, nedokonalá konkurencia či sieťový efekt (kompatibilita s ďalšími subjektmi). K rastu môže dôjsť kdekokoľvek, stačí ho „len“ iniciovať. Teória *path dependence* predstavuje popis historických udalostí, nie analýzu historického kontextu a procesu spoločenského vývoja a jej aplikácia v regionálnej politike pôsobí mechanisticky (Blažek 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

P. Romer a S. Rebelo v (*novej*) *teórii endogénneho rastu* vidia príčinu medziregionálnych rozdielov v odlišnej úrovni vybavenosti regiónov ľudskými zdrojmi a technológiami. Medzi hlavné mechanizmy spôsobujúce konvergenciu podľa nich patria rastúce výnosy z kapitálu (vrátane ľudského), externé úspory (najmä zo šírenia znalostí), transfer znalostí a technológií. Štátne zásahy v rámci regionálnej politiky vplyvajú na to, ktorý z možných stavov rovnováhy bude v regióne dosiahnutý (Blažek 1999a, Maier - Tödtling 1998, Blažek – Uhlíř 2002).

M. Porter a P. Krugman v *novej teórii obchodu* tvrdia, že ekonomický vývoj je vývojom od náhodnosti k usporiadanosti, čo je v súlade s prirodzenou tendenciou ekonomiky k samoorganizácii. Rozdiely medzi regiónmi vznikajú náhodne či z prirodzených výhod pôsobením rastúcich výnosov z rozsahu, nedokonalkej konkurencie, výhodnej polohy, externých úspor, aglomeračných výhod (zdieľanie trhu práce, šírenie technológií, rozsiahly trh), či klesajúcich dopravných nákladov. Podľa M. Portera a P. Krugmana má regionálna politika podporovať špecializáciu, zvyšovanie statusu (upgrading) regiónu, medziregionálny obchod a decentralizáciu hospodárskej politiky (Blažek 1999a, Maier - Tödtling 1998, Blažek – Uhlíř 2002).

Nová teória rastu R. Barra a X. Sala-i-Martina má neoklasický základ, každá ekonomika (región) má podľa jej autorov iný stav rovnováhy. Podľa tejto teórie odlišné technologické a behaviorálne parametre regiónov spôsobujú, že každý región má inú úroveň stavu rovnováhy (konvergenie), ku ktorej smeruje. Medzi mechanizmy, vďaka ktorým dochádza ku konvergencii, patrí inštitucionálny a právny systém, podobné kultúrne i behaviorálne vzorce obyvateľstva, mobilita kapitálu, pracovných síl a šírenie technológií (Blažek 1999a, Maier - Tödtling 1998, Blažek – Uhlíř 2002).

Autori modelov *novej ekonomickej geografie* sú presvedčení, že súčasný matematický aparát im umožňuje podchytiť zložité nelineárne a k disekvilibriu smerujúce tendencie regionálneho vývoja do exaktných matematických modelov. Nezaoberajú sa však úlohou lokálnych inštitúcií, štátnych výdavkov, prílevom a odlivom zahraničných investícií, regulačným rámcom, ani sociálnym, inštitucionálnym, kultúrnym a politickým postavením jednotlivých regiónov. Pritom kvalitatívny význam týchto faktorov a subjektov regionálneho rozvoja je často väčší než úloha kvantitatívnych exaktne modelovaných externých úspor (Blažek 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

5. Neoinštitucionálny prístup v rámci regionálneho rozvoja

Základom pre neoinštitucionálny prístup, nazývaný tiež *postfordizmom*, je niekoľko vzájomne blízkyh teórií, konkrétne *teória výrobného okrsku*, *regulačná teória*, *teória flexibilnej špecializácie* a *teória učiacich sa regiónov* (learning regions).

Podľa *teórie výrobného okrsku* G. Becattiniho a S. Brusca sú základom prosperity regiónu kvalitné sociálne, kultúrne a inštitucionálne štruktúry a nehierarchický systém organizácie spolupráce malých firiem prostredníctvom *networkingu* (siete dôvery, spolupráce a riadenia), úspor z rozsahu i zo špecializácie, deľby práce medzi firmami, vzájomnej závislosti, zdieľania informácií, inovácií, eliminácie rigidného delenia na manuálne pracujúcich a manažérov a adaptabilnej pracovnej sily. Úlohou regionálnej politiky by podľa tejto teórie mala byť podpora

vytvárania spoločných inštitúcií podporujúcich malé a stredné podniky (Blažek 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Regulačná teória, za autorov ktorej sú považovaní M. Aglieta, A. Lipietz a R. Boyer, predstavuje ľavicovú reakciu na ortodoxných marxistov, ktorí tvrdili, že kapitalizmus smeruje k sebadeštrukcii. Podľa regulačnej teórie je historický vývoj tvorený odlišnými obdobiami stability (režim akumulácie), ktoré sa od seba navzájom líšia vzťahmi pri výrobe, ako i politickým a inštitucionálnym kontextom koordinácie výroby. Každý režim akumulácie končí krízou, a nový režim akumulácie začína vytvorením nových foriem organizácie výroby, doplnených odpovedajúcim inštitucionálnym rámcom (napr. *fordizmus* a *postfordizmus*) (Blažek 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Teória flexibilnej špecializácie (akumulácie) M. Pioreho a Ch. Sabela, resp. A. J. Scotta je aplikáciou regulačnej teórie na obdobie fordizmu a postfordizmu, a hovorí o vertikálnej dezintegrácii výroby a ústupe od masovej výroby k malosériovej. Rozdiely v kultúrnom (spoločenskom) rámci pre organizáciu výroby a správanie sa podnikov sú podľa tejto teórie príčinou disparít. Za mechanizmy spôsobujúce divergenciu sú pozvažované externé úspory, aglomeračné výhody a *re-skilling*. Podľa tejto teórie by sa regionálna politika mala sústrediť na udržiavanie konkurenčného prostredia a na reštrukturalizáciu malých a stredných podnikov v málo či novoindustrializovaných oblastiach (Blažek 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

V 90. rokoch 20. storočia sa objavilo mnoho prác zameraných na výskum regionálnych podmienok tvorby inovácií a na štúdium mechanizmov dynamickej konkurenčnej výhody založenej na zvláštnej schopnosti regionálnych subjektov učiť sa. Vzhľadom k tomu, že bázou tohto prístupu je presvedčenie, že hlavným faktorom rozvoja je schopnosť učiť sa, a že učenie a tvorba inovácií nie je doménou izolovaných firiem, ale celej siete rôznych subjektov v regióne, býva tento smer označovaný za *teóriu učiacich sa regiónov* (learning regions). Zástancom teórie učiacich sa regiónov, ako sú A. Saxenian, B. A. Lundvall či M. P. Feldman a R. Florida, je vytýkané najmä prílišné zdôrazňovanie významu lokálnych väzieb a geografickej blízkosti. Empirické analýzy však intenzívne väzby k ďalším lokálnym subjektom nepotvrdili. Vysvetlenie tohto rozporu je v príliš úzkom chápaní konceptu geografickej blízkosti, chápanej ako základná podmienka pre vzájomnú spoluprácu. Hlavným dôvodom vytvárania zhlukov (clusters) dynamických subjektov nemusí byť nevyhnutne potreba ich vzájomných väzieb, ale využívanie špecifických regionálnych „zdrojov“, ako sú tradície, entuziazmus, pozitívne očakávania, osobná motivácia, spoločná vízia a iné. Tieto charakteristiky ostávajú i v súčasnom informačnom veku značne nemobilné. Geografická blízkosť teda nemusí znamenať len intenzívne vzájomné väzby, ale tiež spoločné potreby (Blažek 1999a, Blažek – Uhlíř 2002).

Kritici spomínaných teórií sa zväčša zhodujú v tom, že rozvoj založený na intenzívnej spolupráci malých a stredných podnikov, hoc aj podporovaný ďalšími inštitúciami súkromného i verejného sektora, je možný len vo výnimočných prípadoch.

III. Regióny a regionalizácia Slovenska

Ak je našim cieľom charakteristika regionálnych disparít, nezaobídeme sa bez definovania objektu výskumu. Pokiaľ ide o objekt výskum z pozície regionálnej geografie, neexistujú spory a všeobecne sa zaň považuje región. Treba poznamenať, že región tu chápeme v zmysle nodálneho regiónu so sídlom ako jeho najpodstatnejším prvkom nachádzajúcim sa v jadre.

1. Definícia základných pojmov

Región

Pojem región má svoje miesto v rôznych vedných disciplínach, no podľa názoru mnohých regionalistov je východiskom pre definovanie regiónu ako objektu regionálnej politiky jeho geografický význam. Za najvýstižnejšiu definíciu regiónu pokladáme definíciu V. Lauka (1990), ktorá znie: *„Región je zložitý dynamický priestorový systém, ktorý vznikol na zemskej povrchu na základe interakcie prírodných a socioekonomických javov“* (Bašovský – Lauko 1990). Vývoj názorov na pojem región u nás i vo svete podrobnejšie zachytáva práca O. Bašovského a V. Lauka (1990), tematike sa v ostatnom období venovala i K. Hajasová (2000) a E. Rajčáková (2005).

Sídlo (ako tradičné jadro regiónu) definujeme ako základnú jednotku osídlenia, ktorú tvorí akékoľvek obývané a priestorovo oddelené zoskupenie bytových a nebytových objektov, prípadne i jednotlivo priestorovo oddelené obydli. Osídlenie definujeme ako súbor sídel na území, v ktorom prebiehajú základné aktivity obyvateľstva. Samostatný samosprávny územný celok, tvorený jedným alebo viacerými sídlami nazývame obec. Základná kategorizácia člení obce na vidiecke obce a mestá (Slavík 1994). Obec je základnou jednotkou územného členenia štátu a zároveň základnou jednotkou hierarchie v rámci NUTS klasifikácie, čo predstavuje na Slovensku úroveň NUTS V (alebo tiež LAU 2).

Podľa § 2, písm. a) zákona č. 503/2001 Z. z. NR SR o podpore regionálneho rozvoja (v znení neskorších predpisov) je región *„územne vymedzený priestor na tvorbu a uskutočňovanie regionálnej a štrukturálnej politiky na úrovni druhého alebo tretieho stupňa klasifikácie štatistických územných jednotiek.“*

Regionálni ekonómovia definujú región ako *„územno-priestorový útvar, v ktorom je možné definovať základný socio-ekonomický systém a v priestore ho možno pomocou jedného či viacerých znakov presne vymedziť. Región môžeme vymedziť na základe vzťahov, a to tak, že zlúčime územia, ktoré majú silné vzájomné priestorové väzby, alebo na základe homogenity tak, že zlúčime homogénne územie podľa vybraných znakov alebo na základe funkčnosti. Socio-ekonomický systém se nenachádza v žiadnom abstraktnom priestore, ale je vymedzený v konkrétnom environmentálnom prostredí, s ktorým je vo vzájomnej interakcii“* (Hančlová – Tvrď 2004).

Okrem základného pojmu región sa veľmi často stretávame s regiónmi „s prívlastkom“, a aj s ich definíciami.

Homogénny a nodálny región

Podľa štruktúry (a jej homogenity) možno (ako základné druhy regiónov) vyčleniť regióny homogénne a nodálne (nehomogénne, heterogénne):

Homogénny región

Regionalizačné kritérium (znak, na základe ktorého sa región vyčleňuje) v nich platí rovnomerne na celom území. V podstate ide o relatívne homogénne regióny (homogénne len podľa daného kritéria), keďže sú inak, z hľadiska iných kritérií, priestorovo diferencované. Prevládajú v nich vertikálne väzby (Bašovský – Lauko 1990). Keďže bývajú vymedzené na základe kritérií rovnorodosti (homogenity), vyznačujú sa maximálnou vnútornou homogenitou a maximálnou vonkajšou heterogenitou. Hranice homogénnych regiónov prebiehajú tam, kde sú

charakteristické rysy jadier susedných regiónov najmenej výrazné a kde narastajú vlastnosti susedných regiónov a ich jadier.

Nodálny región¹²

Zakladá sa na väzbách medzi nodálnym centrom (uzlom – *nodusom*, strediskom) a jeho zázemím (perifériou). Prevládajú v ňom horizontálne väzby, ktoré spájajú prvky v priestore do jedného celku (systému). Kritériom na vymedzenie nodálnych regiónov je práve intenzita väzieb medzi prvkami, najmä medzi uzlom a zázemím. Je pre ne typické hierarchické usporiadanie. Priekopníkom v oblasti výskumu nodálnych regiónov bol J. H. von Thünen v 19. storočí, na práce ktorého nadviazali v prvej polovici 20. storočia A. Weber, W. Christaller, A. Lösch a následne tiež W. Isard. Hranice nodálnych regiónov sú v oblastiach, kde slabne „gravitačné“ pôsobenie susedných centier (Bašovský – Lauko 1990).

Prirodzený región

Výsledkom snáh definovať prirodzený región v regionálnej ekonomii je názor, že ide o „*región charakterizovaný ako kultúrne sociálnymi prvkami (historickým vývojom lokálnych spoločností), tak i prvkami geografickými (napr. úrodnosť pôdy, nadmorská výška, klimatické podmienky).* Pre tieto regióny sú charakteristické silné vnútorné ekonomické, sociálne a kultúrne väzby. Ďalej je pre nich charakteristická existencia jedného či viacerých centier a spádových území. Spádové územia sú vymedzené predovšetkým mierou dochádzky do zamestnania, ale obyčajne sa pre komplexnejšie vymedzenie prirodzených regiónov pracuje i s mierou dochádzky za službami“ (Hančlová – Tvrď 2004).

Administratívny región

Jednoduchá definícia administratívneho regiónu hovorí, že ide o „*účelovo vymedzenú oblasť pre systém riadenia verejnej správy, ktorá sa ale často líši od prirodzených socio-geografických regiónov*“ (Hančlová – Tvrď 2004).

Regionalizácia

Regionalizácia v zmysle vyčleňovania regiónov je jednou z hlavných a tradičných metód regionálnej geografie. Podľa V. Lauka (1990) možno vo viacerých definíciách regionalizácie nájsť zhodu v tom, že ide o „*proces vydelenia územných jednotiek, ktoré majú určitý znak (znaky) a ich oddelenie na území, ktoré tento znak (znaky) nemajú*“ (Bašovský – Lauko 1990).

Regionalizáciu možno rozlišovať podľa obsahu¹³ či foriem (modusov)¹⁴. Za základné sa všeobecne považuje rozlišovanie medzi individuálnou a typologickou regionalizáciou. Pri individuálnej regionalizácii (alebo tiež vlastnej regionalizácii) sa vyčleňujú individuálne (osobité, originálne, neopakovateľné) regióny, pri typologickej regionalizácii (alebo tiež typizácii) zas typy regiónov. Pre potreby regionálneho výskumu je vhodné využiť obe metódy. V prvom rade je potrebné vyčleniť individuálne regióny (ak už nie sú k dispozícii, ak neboli vytvorené, teda ak nie sú totožné s existujúcimi administratívnymi regiónmi). Následne pri sledovaní rozdielov (či podobností) medzi regiónmi je možné vyčleňovať ich typy podľa príbuzných znakov (regionalizačných kritérií) a ďalej ich spoločne charakterizovať.

Pri regionalizácii je nevyhnutné pridržať sa logických pravidiel. Skupiny (množiny) regiónov vydelené podľa rozdielov sa musia navzájom vylučovať (disjunktnosť) tak, aby „*ani jeden klasifikovaný objekt (región) nebolo možné priradiť k viacerým skupinám*“. Základným logickým pravidlom regionalizácie sa podrobnejšie u nás venuje napr. V. Lauko (Bašovský – Lauko 1990).

¹² Nazývaný tiež ako nehomogénny, heterogénny, spádový, uzlový či funkčný región.

¹³ Podľa obsahu možno rozlíšiť: *odvetvovú; čiastočne komplexnú a komplexnú (totálnu)* regionalizáciu (Bašovský – Lauko 1990).

¹⁴ Podľa modusov možno rozlíšiť regionalizáciu: *individuálnu a typologickú; jednostupňovú a mnohostupňovú; jednoduchú a zloženú* (Bašovský – Lauko 1990).

Analýze podstaty a metódam riešenia regionalizačných problémov sa venuje regionálna taxonómia s cieľom „poskytnúť kvantitatívne kritériá, ktoré by umožnili porovnať jednotlivé metódy a zhodnotiť úspešnosť získaných výsledkov“ (Bezák 1993). Systematický prehľad a kritické zhodnotenie stavu regionálnej taxonómie ponúka vo svojej práci A. Bezák (1993).

Regionálne disparity

Podľa jednej z definícií regionálnych rozdielov pod týmto pojmom chápeme „vzdialenosti medzi regiónmi v abstraktnom metrickom priestore. Tento priestor môže popisovať buď jeden vybraný deskriptor regiónu alebo celá množina týchto deskriptorov, a to ako staticky, tak i dynamicky“ (Hančlová – Tvrď 2004).

Podľa jednej zo štúdií OECD „regionálne (priestorové) disparity vyjadrujú mieru odlišnosti prejavu intenzity skúmaného ekonomického javu pozorovaného v rámci regiónov danej krajiny“ (OECD 2002).

2. Regionalizácia Slovenska

Z hľadiska regionálnej geografie sa za ťažiskovú pokladá komplexná (totálna) regionalizácia, v rámci ktorej sa pri vyčleňovaní regiónov prihliada na viacero (regionalizačných) kritérií, kvalitatívne definujúcich rôzne (vybrané) komponenty (napr. historický vývoj, prírodné pomery, spádovosť, dostupnosť a iné) viacerých sfér (napr. fyzickogeografická a socio-ekonomická), ktoré spolu vytvárajú región ako celok. Napriek tomu, že v rámci Slovenska je možné v mnohých prípadoch pomerne jednoznačne vyčleniť regióny, ktoré by sa približovali komplexným (totálnym) regiónom, pre potreby územno-správneho členenia štátu a verejnej správy sa v súčasnosti presadili administratívne (politické) regióny, často popierajúce regionalizačné kritériá.

Podobne, pri vymedzovaní regiónov v zmysle „plánovacích jednotiek“ regionálnej politiky v EÚ a jej jednotlivých členských krajinách, teda i Slovenska, sa uprednostňuje inštitucionálne členenie – tzv. NUTS (z francúzskeho Nomenclature des Unités Territoriales Statistique) klasifikácia regiónov. Na nižšej úrovni sa územné jednotky vymedzujú na základe funkčných (spádových, prirodzených) regiónov, často v podobe samosprávnych celkov, a na vyššej úrovni sa tieto celky spájajú do tzv. normatívnych (administratívnych) regiónov, vyhraničených podľa počtu obyvateľov so zohľadnením historických, socio-ekonomických, politických a iných faktorov¹⁵ (Sloboda 2002).

2.1. Súčasnú územné členenie SR

V roku 1996 na Slovensku do platnosti vstúpilo členenie krajiny na osem krajov, nerešpektujúce hranice prirodzených regiónov. Z hľadiska metodológie sa podľa A. Bezáka (1993) „každá reforma územno-správneho členenia redukuje na riešenie problému, ktorý je v regionálnej taxonómii známy ako problém hierarchickej nodálnej regionalizácie s disjunktnými regiónmi.“ Nevhodnosť aktuálneho územného členenia pre regionálny výskum, najmä kvôli vnútornej nesúrodosti vymedzených celkov, však vplýva i na následné skreslenie celkových charakteristík regiónov. Pri hodnotení (ne-) vhodnosti územného členenia krajiny a regionálnom usporiadaní, teda vymedzení územných celkov je potrebné zohľadňovať regionalizačné kritériá. Vybrané kritériá, podľa ktorých je možné posudzovať územné členenie, spomínáme nižšie (podľa Sloboda – Dostál 2005).

2.1.1. Doterajší vývoj¹⁶

V priebehu 20. storočia prebehlo na území Slovenska až desať reforiem územného členenia a správneho usporiadania krajiny. Tieto zmeny uskutočňovali režimy centralistické, resp. totalitárne s cieľom podriadiť si verejnú správu ako zložku moci v štáte. Pri týchto zmenách boli porušené regionalizačné kritériá a neboli rešpektované dlhodobé sa formujúce prirodzené regióny. Potvrdzovala to i výrazná nestabilita realizovaných modelov členenia územia, etapou

¹⁵ O problémoch súvisiacich so sledovaním regionálnych disparít na úrovni NUTS II a o NUTS klasifikácii ako takej sa bližšie zmienime v predkladanej práci ďalej.

¹⁶ Doterajší vývoj v zmysle kritérií historických a etnokultúrnych faktorov a identifikácie obyvateľstva s regiónom.

veľžúp počas prvej ČSR v 20. rokoch počnúc cez krajské usporiadania za socializmu až po aktuálne platnú „osmičku” zdedenú z obdobia mečiarizmu. Treba tiež podotknúť, že v prípade spomínaných územných celkov po roku 1922 nešlo o samosprávne regióny, ale o územno-správne celky štátu.

Naopak, uplatňovanie modelov vyhraničovania regiónov na základe dlhodobo utváraných sociálno-ekonomických vzťahov, rešpektujúc prírodné bariéry a sformovanú identifikáciu obyvateľstva s takýmito celkami v histórii Slovenska znamenalo, že v období od 11. storočia do 20. storočia sa územia Slovenska dotklo len 5 reforiem či zmien územného a správneho členenia krajiny. Dlhodobo sa uplatňoval systém hradskej španstiev (komitátov), stolíc či žúp v počte 17 až 21 regiónov (Bačík 2001, Slavík 1997, 2003).

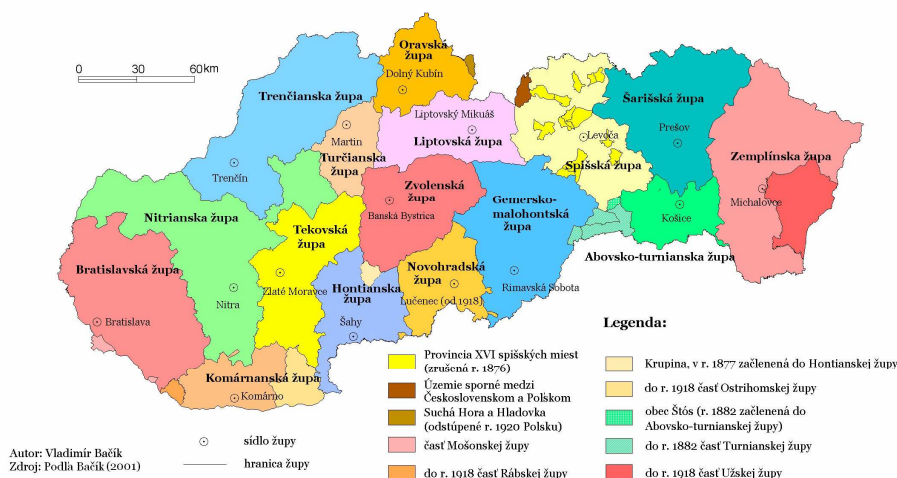
Mapa č. 1: Aktuálny stav územného členenia Slovenskej republiky

Vzťah medzi kritériom a platným územným členením SR

Aktuálne platné územné a správne členenie Slovenska bolo schválené v roku 1996 pre potreby vymedzenia územnej štátnej správy na úrovni krajov zákonom č. 221/1996 Z. z. o územnom a správnom usporiadaní SR (viď mapa č. 1). V roku 2001 bolo to isté vymedzenie regiónov na úrovni krajov použité i pre potreby územnej samosprávy, a to napriek všeobecnému nesúhlasu odbornej i širokej laickej verejnosti. Platná „osmička” však nerešpektuje, ba flagrantne porušuje kritérium doterajšieho vývoja, keďže samosprávne kraje vo svojich hraniciach rozdeľujú prirodzené historické regióny, či už v prípade Zemplína, Spiša, Gemera či Hornej Nitry (viď mapa č. 2).

Mapa č. 2: Územné členenie Slovenska na župnom princípe (1867 - 1922)

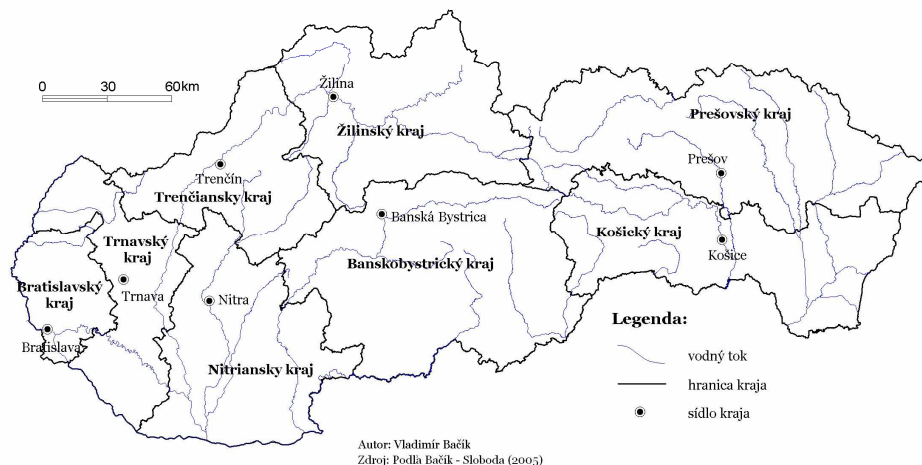
2.1.2. Prírodné pomery

Vzhľadom na fyzickogeografické pomery (územie Slovenska je súčasťou tzv. strechy Európy – územia, ktorým prechádzajú hlavné rozvodnice oddelujúce jednotlivé úmoria – Baltského a Čierneho mora) možno na území Slovenska vytýčiť isté línie, ktoré predstavujú výrazné prírodné bariéry (hrebene pohorí, vodné toky). O tieto línie, pôsobiace tiež ako komunikačné bariéry, sa prirodzene opierajú od svojho vzniku i administratívne hranice jednotlivých regiónov – územno-správných celkov. Tieto „prírodné“ hranice patria logicky medzi najstabilnejšie hranice administratívnych celkov. Dominujú najmä na strednom Slovensku (napr. Nízke Tatry) a v západnej časti východného Slovenska (napr. Levočské vrchy, Branisko, Volovské vrchy), oddeľujúc tak od seba v podstate uzavreté kotlinové regióny (napr. Popradská a Liptovská kotlina, Horehronské podolie, Hornádska kotlina) (Gurňák 2000).

Vzťah medzi kritériom a platným územným členením SR

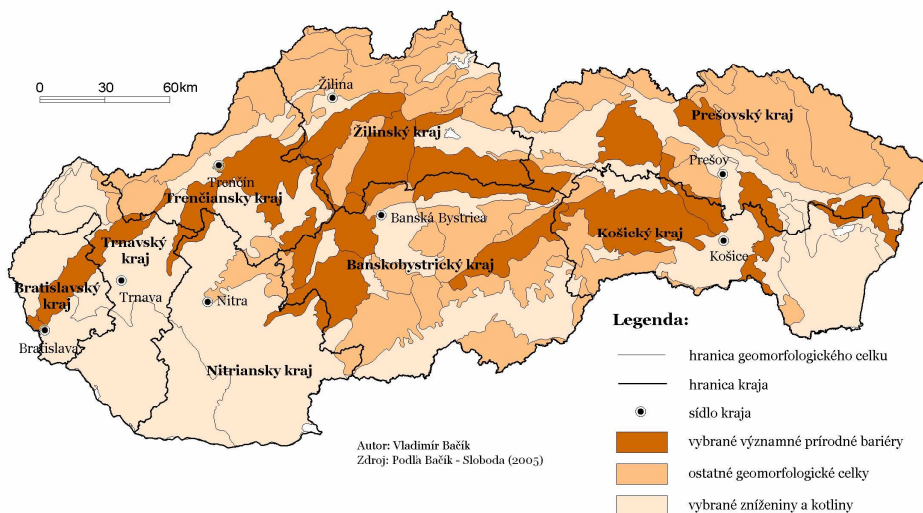
Pri vytváraní súčasného členenia krajiny nebola z hľadiska prírodných pomerov – geomorfologického členenia) rešpektovaná kontinuita a administratívne línie tradične oddeľujúce jednotlivé prirodzené regióny neboli zväčša tvorcami „osmičky“ akceptované. Výnimku tvorí najmä najvýraznejšia bariéra v podobe horských chrbtov Nízkych Tatier – tzv. stredoslovenská komunikačná bariéra, o ktorú sa opierali takmer všetky územné členenia Slovenska i v z hľadiska stability „nepokojnom“ 20. storočí (Mazúr – Lukniš 1980, Lukniš 1985).

Mapa č.3: Priestorové porovnanie
Prírodné pomery (vodné toky) a aktuálny stav územného členenia SR

Medzi „problémové“ oblasti súčasného členenia patrí najmä východné Slovensko (zväčša umelá hranica medzi Prešovským a Košickým samosprávnym krajom) na jednej strane a nerešpektovanie prirodzených hraníc medzi Spišom a Šarišom (Branisko, Levočské vrchy), Abovom a Zemplínom (Slanské vrchy), Spišom a Abovom (Volovské vrchy). Rovnako nebola rešpektovaná prírodná hranica v Trenčianskom samosprávnom kraji medzi Hornonitrianskou a Trenčianskou župou (Strážovské vrchy), či v Banskobystrickom samosprávnom kraji medzi Zvolenskou župou na jednej strane (povodie Hrona) a Novohradom a Gemerom/Malohontom (s jadrom v Juhoslovenskej kotline) na strane druhej. Umelo bolo zas medzi Trnavský a Bratislavský samosprávny kraj rozdelené Záhorie, pričom okresy Senica a Skalica (povodie Moravy) boli pričlenené k Trnave ako centru (povodie Váhu) (viď mapa č. 3 a mapa č. 4).

Mapa č.4: Priestorové porovnanie
Prírodné pomery (geomorfologické členenie) a aktuálny stav územného členenia SR

2.1.3. Nodalita regiónov¹⁷

Nodálne regióny predstavujú typ homogénnych (vnútorne rovnorodých) regiónov, v ktorých dominujú horizontálne väzby (toky, vzťahy) medzi centrom (jadrom, uzlom (nodus) v podobe mesta) a zázemím (perifériou, okolím v podobe „vidieka“), pričom hranice sú stanovené slabnúcimi väzbami. Klasickým typom sú tzv. spádové regióny vyčlenené na základe odchádzkovo-dochádzkových vzťahov, teda dennej mobility obyvateľov do zamestnania či škôl. Na tejto báze boli A. Bezák (1990, 2000) vyčlenené na Slovensku tzv. funkčné mestské regióny vo forme prirodzených spádových regiónov (spolu 66 regiónov na úrovni najbližšej súčasným okresom). Pri reforme územno-správneho členenia, postaveného na báze celkov v zmysle nodálnych regiónov, treba podľa A. Bezáka (1996) brať do úvahy odpovede na nasledovné otázky:

1. stanovenie počtu hierarchických úrovní,
2. určenie počtu regiónov na každej úrovni,
3. výber uzlov (centier, jadier) jednotlivých regiónov,
4. vymedzenie hraníc každého regiónu¹⁸.

Intenzita dochádzky je jedným z najvýznamnejších indikátorov postavenia centra (v týchto prípadoch mestského sídla) v regióne. Dochádzka sa ako forma premiestňovania obyvateľstva viaže na existujúce dopravné ťahy a s tým súvisiacu dostupnosť (v zmysle času či vzdialenosti). Vzájomné prepojenie sídla regiónu s hierarchicky nižšími sídlami je tiež jednou z dôležitých podmienok fungovania regiónu.

Vzťah medzi kritériom a platným územným členením SR

Dnešné členenie na úrovni okresov zväčša rešpektuje vymedzenie funkčných mestských regiónov (FMR). Ak z celkového počtu 79 okresov vyčleníme 9 mestských okresov na území Bratislavy a Košíc (tieto mestá majú špeciálne postavenie v rámci urbánnej a regionálnej sústavy SR), tak zo súčasných 70 okresov sa 41 z nich v istej miere blíži funkčným mestským regiónom (FMR) vymedzenými A. Bezákom (2000), ďalších 29 okresov je však vyčlenených problematicky. Najvypuklejšie sa prejavuje nesprávne rozdelenie FMR Spišská Nová Ves medzi Prešovský (Levoča) a Košický samosprávny kraj (Spišská Nová Ves), rozdelenie FMR Topoľčany medzi Trenčiansky (Partizánske) a Nitriansky samosprávny kraj (Topoľčany), rozdelenie FMR Bratislava na severozápade medzi Bratislavský (Malacky) a Trnavský samosprávny kraj (Senica) a na juhovýchode medzi Bratislavský (Šamorín) a Trnavský samosprávny kraj (Dunajská Streda).

Na vyššej hierarchickej úrovni, kde sú spádové regióny prirodzene vymedzené zväčša v súlade s historickými „politickými“ regiónmi (komitáty, stolice, župy), však aktuálne členenie opätovne nevyhovuje regionalizačnému kritériu a nerešpektuje sieť spádových centier (Slavík 2001).

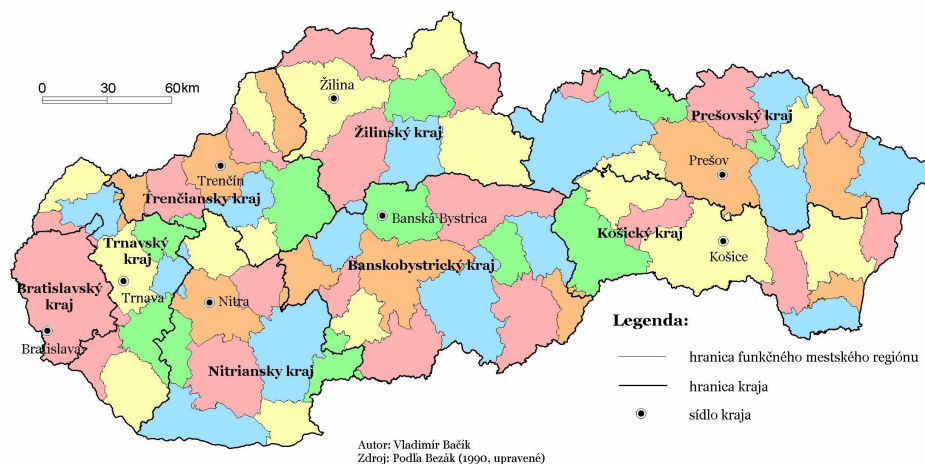
I napriek existencii dopravných línií v severo-južnom smere v oblasti Zemplína je jeho územie rozčlenené medzi Prešovský a Košický kraj priečne na tieto línie. Podobná je situácia na Hornej Nitre, kde vedú hlavné dopravné línie pozdĺž toku Nitry od Prievidze smerom na Topoľčany a ďalej na do Nitry a nie do Trenčína ako sídla samosprávneho kraja, v rámci ktorého sa Prievidza spolu so svojím zázemím v súčasnosti administratívne nachádza (viď mapa č. 5).

Územno-správne jednotky možno pokladať za priestorovo efektívne vtedy, *„keď v maximálnej miere odzrkadľuje existujúcu regionálnu štruktúru, t. j. keď územno-správne jednotky určitého stupňa v maximálnej miere koincidujú s funkčnými, resp. nodálnymi regiónmi, ktoré sa dajú identifikovať na korešpondujúcej úrovni priestorovej organizácie“* (Bezák 1997).

¹⁷ Nodalita regiónov v zmysle kritérií spádovosti a zohľadňovania väzieb medzi centrom a zázemím.

¹⁸ Konceptami hraníc v priestorovej analýze venuje pozornosť napr. A. Bezák (1995).

Mapa č. 5: Priestorové porovnanie
Spádovosť (funkčné mestské regióny) a aktuálny stav územného členenia SR

2.1.4. Hierarchizácia urbánnych centier krajiny

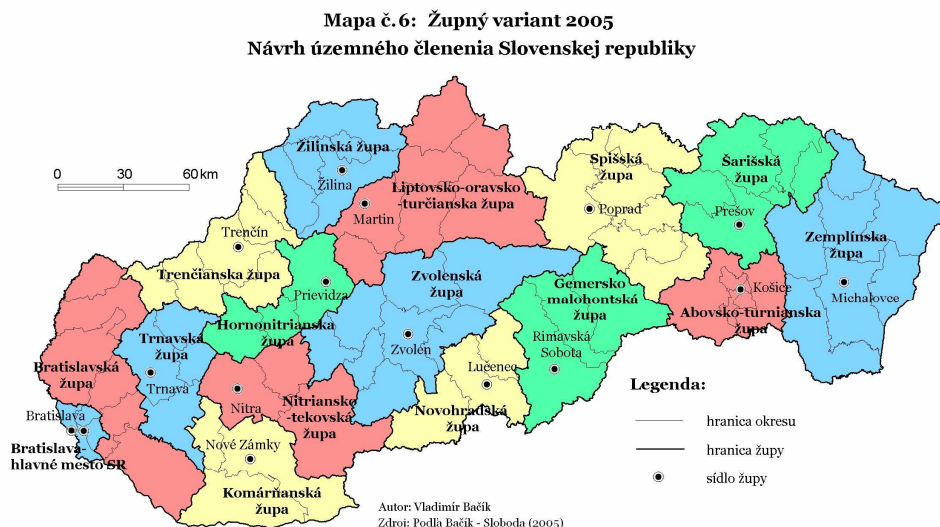
Hierarchizáciu centier osídlenia Slovenska a regionalizáciu na ich báze uskutočnilo v posledných dvoch decéniách 20. storočia viacero odborných tímov geografov a urbanistov. Medzi základné ukazovatele, ktoré sa pri tomto kritériu sledujú, patrí úroveň občianskej vybavenosti (najmä služby) sídla, na ktorú sa prirodzene viaže i dochádzka obyvateľov (za službami, za prácou, do škôl) a význam sídla ako uzla v dopravnom systéme. Podľa rôznych metodík tak bolo na Slovensku vyčlenených 13 až 16 mezoregiónov s hierarchickou štruktúrou centier osídlenia (Slavík 2001). Kvalita územno-správneho členenia je spojená i s úrovňou dostupnosti centier územno-správnych celkov. Je viacero kritérií na posúdenie dostupnosti ako jednej z najvýznamnejších charakteristík polohy, ich spoločným znakom je *princíp priestorovej efektívnosti*, ktorý vyjadruje vzťah medzi polohou, priestorovým usporiadaním a ekonomickou efektívnosťou. Dá sa vyjadriť i ako „*požiadavka nájsť také usporiadanie, ktoré prinesie maximálny úžitok pre najviac obyvateľov daného územia*“ (Bezák 1997). Tento princíp však pri aktuálnom územno-správnom členení SR nebol systematicky uplatnený, ba dokonca často až ignorovaný (Bezák 1996, 1998).

Vzťah medzi kritériom a platným územným členením SR

Na základe platného územného členenia Slovenska bolo síce na úroveň kraja „povýšených“ tých osem miest, ktoré v spomínaných hierarchických systémoch obsadili prvých osem miest celkového poradia hierarchie, avšak ďalšie centrá ako Martin, Zvolen, Poprad a Nové Zámky, menej i Michalovce, Prievidza, Lučenec a Rimavská Sobota, často významom vo svojom spádovom regióne nezaostávajú za Trenčínom či Trnavou. Zároveň je tak podľa súčasného členenia v rámci juhovýchodnej diagonálnej polovice územia Slovenska na úrovni krajských sídel len Banská Bystrica, Košice a Prešov. Posledne menované navyše tvoria na východe krajiny binodálny centrálny región so vzdialenosťou centier približne 30 km. Tieto centrá sú tak príliš vzdialené k okrajovým (marginálnym) regiónom „veľkých“ krajov, a to príliš vzdialené nielen z hľadiska dostupnosti, ale i reálnej občianskej participácie obyvateľov na dianí v regióne. Nové centrá verejnej správy ako prirodzené centrá osídlenia, hospodárstva a služieb by najmä v tejto časti Slovenska (Lučenec, Rimavská Sobota, Poprad, Michalovce) mohli pôsobiť i ako póly rastu a iniciovali by rozvoj svojich spádových území. Pozitívny vplyv administratívnej funkcie ako jedného z impulzov pre rozvoj regiónov už potvrdili viaceré výskumy (Bačík 2001).

Za jednu z vhodných alternatív návrhov územného členenia SR, rešpektujúcu vyššie zmienené regionalizačné kritériá, pokladáme nižšie zobrazený návrh na mape č. 6, ktorý čiastočne

nadväzuje i na predchádzajúce „župné“ návrhy prezentované expertmi v 90. rokoch 20. storočia (Sloboda – Dostál 2005).

2.2. NUTS klasifikácia

Od začiatku 70. rokov 20. storočia sa v krajinách EÚ používa systém klasifikácie územno-štatistických jednotiek známy pod akronymom NUTS (z francúzskeho *Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques*), vypracovaný Eurostatom, ktorý vznikol s cieľom rozčleniť územie krajín EÚ na územné jednotky nižšieho hierarchického rangu, než predstavujú národné štáty, a to pre potreby teritoriálneho rámca regionálnej štatistiky. Systém NUTS je založený na päťstupňovom hierarchickom triedení, pričom tri úrovne sa vzťahujú na regionálnu úroveň (NUTS I až NUTS III) a dve na lokálnu úroveň (NUTS IV a NUTS V¹⁹) (Eurostat 2002, Rajčák 2002a).

Pri vymedzovaní územných jednotiek v rámci systému NUTS sa uprednostňuje „umelé“ inštitucionálne členenie, ktoré slúži i pre potreby prerozdelenia štrukturálnych fondov, ktoré sú základným finančným nástrojom regionálnej politiky v EÚ²⁰. Celý sa na úrovni NUTS II spájajú do tzv. normatívnych regiónov, vymedzených najmä podľa počtu obyvateľov²¹, až druhoradé je zohľadnenie historických, socio-ekonomických, politických a iných faktorov. Až na nižšej úrovni sa potom územné jednotky vymedzujú na základe funkčných (prirodzených) regiónov, často v podobe samosprávnych celkov. Napriek tomu, že pri vytvorení systému bolo základným cieľom zabezpečenie porovnateľnosti na jednotlivých úrovniach NUTS, existujú i mnohé výnimky. Na jednej a tej istej úrovni (NUTS II) sa v EÚ nachádza spolu 254 regiónov, medzi nimi malé ostrovčeky (Azory), veľkomestá svetového významu (Londýn), rozľahlé riedko zaľudnené vidiecke oblasti (Kalábria) či celé krajiny (Dánsko). Hoc ide o model, ktorý existuje v EÚ vyše troch desaťročí, vo viacerých krajinách (napr. Belgicko, Dánsko, Fínsko, Grécko, Holandsko, Írsko, Nemecko, Švédsko, Taliansko či Veľká Británia) už prešiel mnohými zmenami, či už v súvislosti s celospoločenskými zmenami (zjednotenie Nemecka), so zmenami územno-správneho členenia krajín (Belgicko), s decentralizačnými procesmi (Veľká Británia) či prebiehajúcou municipalizáciou (Holandsko, Švédsko) (Casellas – Galley 1999, Eurostat 2002).

¹⁹ Na najnižšej hierarchii (obec – NUTS V) je pre Slovensko charakteristická výrazná rozdrobenosť (2891 obcí podľa údajov z roku 2004).

²⁰ Intenzita „podpory“ jednotlivým regiónom z fondov EÚ závisí najmä od „úrovne rozvoja“ regiónov, pričom základným kritériom je ukazovateľ hrubého domáceho produktu (HDP) na obyvateľa v parite kúpnej sily.

²¹ Z celkového počtu 254 regiónov EÚ vyčlenených na úrovni NUTS II nespĺňa kritérium počtu obyvateľov stanovené Eurostatom v rozmedzí 800 000 až 3 000 000 spolu až 99 regiónov, z toho 60 má populáciu nižšiu než daný interval a 39 daný interval počtom obyvateľov prekračuje (EK 2004).

Tab. č. 2: NUTS klasifikácia územno-štatistických jednotiek na Slovensku

NUTS I	NUTS II	NUTS III (kraje)	NUTS IV (okresy)	NUTS V (obce)
Slovenská republika	Bratislavský kraj	Bratislavský	8	73
	Západné Slovensko	Trnavský	7	251
		Trenčiansky	9	276
		Nitriansky	7	354
	Stredné Slovensko	Žilinský	11	315
		Banskobystrický	13	516
	Východné Slovensko	Prešovský	13	666
		Košický	11	440
SR spolu	4	8	79	2891

Zdroj: Schwartzová et al. (2004)

Na spomínanej úrovni NUTS II sú v rámci Slovenska vyčlenené i štyri slovenské, na účely štatistiky umelo vytvorené administratívne regióny (viď tab. č. 2). I tu sa však už uvažovalo o zmene. Územná systemizácia Slovenska podľa NUTS klasifikácie vypracovaná Štatistickým úradom SR bola prvý raz zverejnená v roku 1998. Následne bola využitá ako teritoriálny rámec pre *Integrovaný plán regionálneho a sociálneho rozvoja SR* v roku 1999, avšak zároveň bol v rámci tohto programového dokumentu vymedzený tzv. prioritný región Slovensko-východ, na základe čoho boli kraje (úroveň NUTS III) spojené do štyroch novodefinovaných celkov na úrovni NUTS II (viď tab. č. 3). Naň nadväzujúci *Národný plán regionálneho rozvoja SR* v roku 2001 už plne využíval spomínané alternatívne usporiadanie na úrovni NUTS II. Túto schizofrénnosť odstránila v roku 2002 vláda SR, ktorá schválila NUTS klasifikáciu územno-štatistických jednotiek v pôvodných hraniciach definovaných Štatistickým úradom SR v roku 1998 (Rajčák 2002a, 2002b).

Tab. č. 3: Alternatívne usporiadanie na úrovniach NUTS II a NUTS III

NUTS II	NUTS III (kraje)
Bratislavský kraj	Bratislavský
Slovensko-juhozápad	Trnavský
	Nitriansky
Slovensko-severozápad	Trenčiansky
	Žilinský
Slovensko-východ	Banskobystrický
	Prešovský
	Košický

Zdroj: MVRR SR (2001)

Z hľadiska hodnotenia teritoriálnej organizácie administratívnych systémov dominujú podľa A. Bezáka (1997, 1998) dva prístupy, prvý z nich zdôrazňuje *mierku*, resp. *veľkosť* celkov, druhý zas priestorovú *formu* a *usporiadanie*. Prívrženci veľkostného prístupu, kam radíme i výslednú NUTS klasifikáciu (najmä jej stupeň NUTS II), sa snažia stanoviť optimálnu veľkosť územno-správných celkov určitého rádu, zväčša vyjadrenú na základe kritéria počtu obyvateľov. Požiadavka približne rovnakej veľkosti (najmä v zmysle počtu obyvateľov) územno-správných celkov toho istého rádu vyplýva z *princípu priestorovej spravodlivosti (rovnosti)*, ktorého podstatou je aplikácia ideí sociálnej spravodlivosti na teritoriálne jednotky (Bezák 1997, Goodall 1987).

Kritika NUTS klasifikácie

V súvislosti s kritickým zhodnotením vo vzťahu k územnému usporiadaniu regiónov podľa klasifikácie NUTS treba spomenúť nasledovné argumenty:

1. NUTS klasifikácia nezohľadňuje dostatočne klasické delenie regiónov na homogénne a nodálne, územné jednotky v jej rámci vymedzené nesú prvky kombinácie rôznych regionalizačných kritérií a porušovania logických pravidiel regionalizácie. Výsledkom je administratívne (inštitucionálne) členenie krajín EÚ na sústavu regiónov, ktorá nie je vhodná pre vzájomné porovnávanie – spomeňme len výrazne heterogénne charakteristiky početnosti populácie, hustoty zaľudnenia či rozlohy území. Logicky, výsledné regionálne disparity sú tak často výrazné, avšak štatisticky nadhodnotené (Casellas – Galley 1999),
2. najmä regióny na úrovni NUTS II (resp. NUTS III) sú príliš heterogénne a neporovnateľné, a to nielen z hľadiska porovnávania úrovne konvergencie, ale i regionálnych disparít ako takých všeobecne. Očakávať v takomto heterogénnom prostredí niečo iné ako výrazné priestorové rozdiely by bolo nielen v protiklade s ekonomickou teóriou, ale i s elementárnou logikou (Boldrin – Canova 2001),²²
3. pre potreby štatistických pozorovaní sa v EÚ často vymedzujú regióny nevhodne tak, že sa rozdeľujú tzv. funkčné mestské regióny tvorené mestom a jeho zázemím, čo pri sledovaní regionálnych rozdielov v rámci jednotlivých krajín posilňuje „efekt hlavného mesta“²³. To je často najväčším sústredením kapitálu a sídli v ňom firmy, ktoré síce pôsobia celoštátne, ale štatisticky vykazujú výsledky hospodárenia centrálne v hlavnom meste. Úroveň rozvoja regiónu hlavného mesta (metropolitné územie) je ovplyvnená i pracovnou silou dochádzajúcou z iných častí krajiny²⁴. Umelo (štatisticky) sa tak dvíha úroveň produkcie v regióne sídla zamestnávateľa, čo je i prípad nadhodnotenia sledovaného ukazovateľa pre Bratislavu. Logickým štatistickým prejavom v takých prípadoch sú pozorované výrazné regionálne disparity (ISP 2004).²⁵

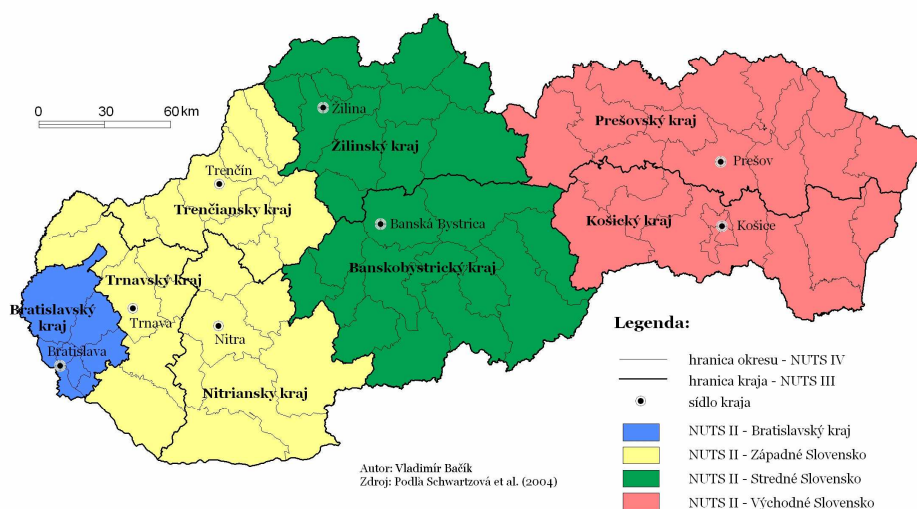
²² Okrem toho, konvergencia by sa podľa menovaných autorov mala skúmať na úrovni krajín, resp. regiónov s populáciou približne 10 miliónov. Ďalej, na nižšej úrovni nemá zmysel porovnávať regióny, ktoré nedisponujú možnosťami uskutočňovania vlastnej fiškálnej politiky (Boldrin – Canova 2003).

²³ Podobne to platí i o ďalších významných centrách, ktoré plnia iné ekonomicky významné (obslužné) funkcie, než hlavné mesto – napr. v prípade Hamburgu (významný prístav a dlhodobou históriou centra obchodu).

²⁴ Vhodným príkladom je neďaleká Viedeň, ktorá je takto odtrhnutá od zázemia, čím ako jedno z európskych obchodných centier týmto „štatistickým efektom“ umelo vykazuje až 170% HDP na obyvateľa EÚ. Ak však k Viedni pripojíme aj Niederösterreich a Burgenland, s ktorými má „vlastná“ Viedeň výrazné vzájomné ekonomické vzťahy a tvoria jej zázemie, takýto prirodzený región už dosahuje „len“ 133% HDP na obyvateľa EÚ. Podobne to platí i pre metropolitné územia Londýna, Paríža, Madridu či Bruselu.

²⁵ V porovnaní s ostatnými členskými krajinami je napr. rozdiel v HDP na obyvateľa medzi najrozvinutejším slovenským regiónom (Bratislavský kraj) a najmenej rozvinutým (Východné Slovensko) približne trojnásobný (3,01). Veľká Británia vykazuje v tomto ukazovateli až takmer štyri a polnásobok (4,42), keďže Londýn výrazne „vyčnieva“ nielen nad britské, ale i všetky ostatné regióny únie. V Belgicku, ktorého metropolou je sídlo väčšiny inštitúcií EÚ Brusel, vychádza pomer medzi „najbohatším“ a „najchudobnejším“ regiónom vyše trojnásobný (3,14). Dokonca i v Nemecku je približne trojnásobný (2,87). Ak by sme dané štatistiky „očistili“ od regiónov, v ktorých sa nachádza hlavné mesto, nižšie regionálne rozdiely spomedzi členských krajín EÚ než na Slovensku (1,22) by boli už len vo Fínsku (1,20), Česku (1,16) a Švédsku (1,12). Podobný prístup je v praxi v USA, kde región hlavného mesta Washington (District of Columbia), býva z komparatívnych regionálnych analýz všeobecne vylúčený.

Mapa č. 7: NUTS kategorizácia územno-štatistických jednotiek na Slovensku

NUTS klasifikáciu²⁶ z hľadiska jej potenciálu pre vzájomnú komparáciu regiónov a ich charakteristík nepovažujeme za vhodnú sústavu (viď mapa č. 7).

2.3. Funkčné mestské regióny

Funkčné mestské regióny podľa A. Bezáka (1990) predstavujú „špecifický typ funkčného regiónu definovaného na základe kritérií týkajúcich sa priestorovej interakcie medzi mestom a jeho okolím. V každom mestskom regióne môžeme preto rozlíšiť jadro pozostávajúce z jedného alebo niekoľkých miest a zázemie spojené s jadrom sieťou väzieb rôzneho druhu, ktorých intenzita klesá s rastúcou vzdialenosťou od jadra“. Z danej definície je zrejmé, že z hľadiska štruktúry ide o nodálne regióny. Jednou z (prvých) verzií funkčných mestských regiónov opísaných v rámci regionálne orientovaných vied už v 30. rokoch 20. storočia je teória centrálnych miest W. Christallera a jej obmeny v podaní A. Lösch a ďalších autorov. Od konca 60. rokov 20. storočia sa stretávame s koncepciou tzv. *denných urbánnych systémov*, v rámci ktorých sa mestský región definuje ako „priestorovo súvislé územie, ktoré je relatívne uzavreté vzhľadom na denný pohyb obyvateľov za prácou, vzdelaním, službami, rekreáciou a sociálnymi kontaktmi“²⁷ (Bezák 1990).

Vzhľadom na nedostatok dát o rôznych formách vnútroregionálnych väzieb sa ako syntetický indikátor (metóda hlavného komponenta) využíva najmä (denná) mobilita obyvateľov za prácou²⁸. Funkčné mestské regióny sú teda vyčleňované najmä na báze odchádzkovo-dochádzkových vzťahoch medzi sídlami²⁹. Hierarchický sídelný systém predstavuje základnú kostru funkčných mestských regiónov. Sídla a dlhodobé formované väzby medzi nimi, prebiehajúce zväčša i v súlade s fyzickogeografickým prostredím, tvoria funkčné mestské regióny, ktoré často predstavujú vhodnejšie priestorové jednotky pre regionálnu analýzu než existujúce administratívne členenie danej krajiny, ktoré vychádza z potrieb štátnej správy a neposkytuje adekvátnu predstavu o priestorovej organizácii sídelného systému a regionálneho členenia.

²⁶ Najmä v zmysle úrovne NUTS II, teda tej, ktorú používa Eurostat a ostatné orgány a inštitúcie EÚ.

²⁷ *Miera uzavretosti* býva najčastejšie vyjadrená ako podiel osôb pracujúcich v danom regióne z celkového počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov bývajúcich v danom regióne. Región sa pokladá za uzavretý, ak tento podiel neklesá pod určitú hranicu – napr. 70% v relatívnom vyjadrení (Bezák 1990).

²⁸ Údaje o mobilite sú pravidelne získavané prostredníctvom štatistických zisťovaní a cenzov.

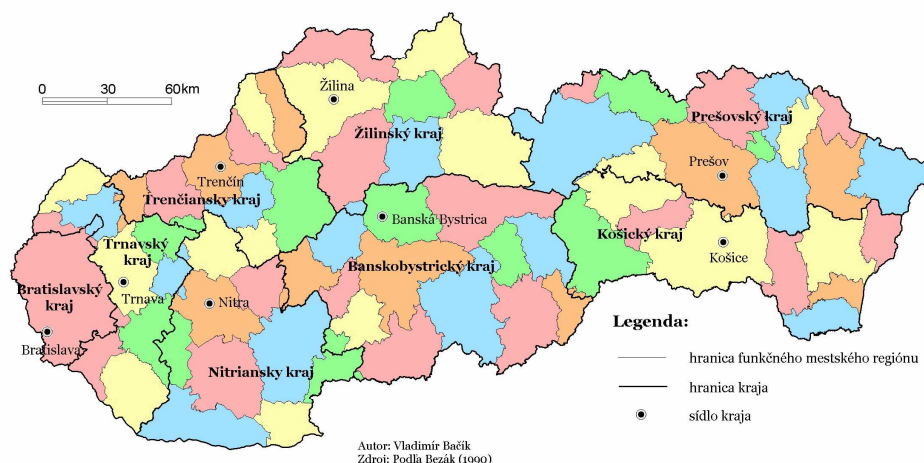
²⁹ Špecifický pohľad na analýzu denného pohybu obyvateľov (i v rámci jedného sídla) ponúka tzv. *time geography* T. Hägerstranda či N. J. Thrifta rozpracovaná ako koncept v 70. rokoch 20. storočia v prostredí tzv. *lundskej školy*.

Proces vymedzovania funkčných mestských regiónov má svoje pravidlá (ako každá regionalizácia) a v podstate pozostáva podľa A. Bezáka (1990) z troch krokov:

1. prvý krok spočíva v identifikácii jadrových sídiel a zahŕňa klasifikáciu základných priestorových (sídelných) jednotiek podľa rôznych kritérií, ktoré odhalia ich diferenciáciu na ich základe funkčného významu (najmä počet obyvateľov či pracovných miest),
2. v druhom kroku sa na základe dát o pohybe obyvateľov za prácou pričlení k jadrovým sídlami ich zázemie tvorené základnými sídelnými jednotkami, ktoré môžeme považovať za hierarchicky nižšie v rámci urbánneho systému. Počet identifikovaných jadier závisí od voľby prahovej hodnoty zvolenej pri prvom kroku a zvolená intenzita interakcie určuje veľkosť zázemia. Funkčné mestské regióny musia byť vymedzené ako disjunktné (vzájomne sa priestorovo neprekrývajúce),
3. v treťom kroku overujeme, či vymedzené funkčné mestské regióny spĺňajú (dodatočné) podmienky (teoreticky či podrobnou empirickou analýzou).

Funkčný mestský región vymedzený na základe vyššie uvedených krokov môžeme podľa A. Bezáka (1990) chápať ako „priestorovo súvislé územie, ktoré je relatívne uzavreté vzhľadom na denný pohyb osôb za prácou medzi jadrom regiónu a jeho zázemím“.

Mapa č. 8: Funkčné mestské regióny na Slovensku

Regionalizácii na báze funkčných mestských regiónov či urbánných denných systémov, ich analýze a aplikácii v regionálnom výskume sa u nás venoval vo svojich prácach najmä A. Bezák (1990), ktorý na území Slovenska vymedzil 63 funkčných mestských regiónov na báze dát z cenzu v roku 1980. Tieto neskôr A. Bezák (2000) modifikoval na 66 regiónov podľa údajov z cenzu v roku 1991 (viď mapa č. 8). Funkčnú regionalizáciu A. Bezáka využil pre potreby analýzy rurálnych priestorov Slovenska i G. Zubriczký (2002). Konceptálne a metodologické východiská identifikácie systému funkčných mestských regiónov analyzoval v prostredí slovenskej geografie vo svojich prácach najmä A. Bezák (pozri Bezák 2000). Funkčné mestské regióny považujeme za jednu z možností priestorového vymedzenia celkov vhodných pre charakteristiku regionálnych rozdielov na Slovensku.

2.4. Mikroregióny pre potreby komunálnej reformy

Ďalším typom regiónov, ktoré by bolo možné použiť ako priestorové jednotky pre porovnávanie regionálnych rozdielov na Slovensku, sú mikroregióny. Mikroregióny možno definovať ako

„územné celky, v ktorých sú najviac uzatvorené regionálne procesy, najmä dochádzka za prácou a službami. Dosahujú najvyšší stupeň integrity“ (Bašovský – Lauko 1990). Za vhodný príklad identifikácie prirodzených mikroregiónov na území Slovenska považujeme prácu V. Slavíka a kol. (2005).

V práci V. Slavíka a kol. (2005) boli identifikované mikroregióny na základe identifikácie centier osídlenia a ich spádovosti podľa dochádzky za prácou a do škôl. Pre potreby určenia centier mikroregiónov autori použili viacero ukazovateľov (viď tab. č. 4), pričom „pre každý vybraný ukazovateľ boli zvolené kvantitatívne hodnoty, ktoré umožnili diferenciaciu centier osídlenia. Diferenciácia sa vždy vykonala použitím ballovej škály,“ a výsledná „sumárna hodnota ballových hodnôt umožnila identifikáciu komplexných centier SR ako potenciálnych centier mikroregiónov“. Ako potenciálne centrá pre komplexné mikroregióny tak bolo identifikovaných spolu 219 sídiel (Slavík a kol. 2005).

Tab. č. 4: Ukazovatele pre identifikáciu centier mikroregiónov SR

	Ukazovateľ
1.	Centrá osídlenia podľa počtu obyvateľov
2.	Centrá osídlenia – historická kontinuita
3.	Administratívne centrá – historická kontinuita
4.	Školské centrá
5.	Zdravotnícke centrá
6.	Centrá dochádzky za prácou
7.	Centrá dochádzky do škôl
8.	Dopravné centrá
9.	Matričné centrá
10.	Finančné centrá

Zdroj: Slavík a kol. (2005)

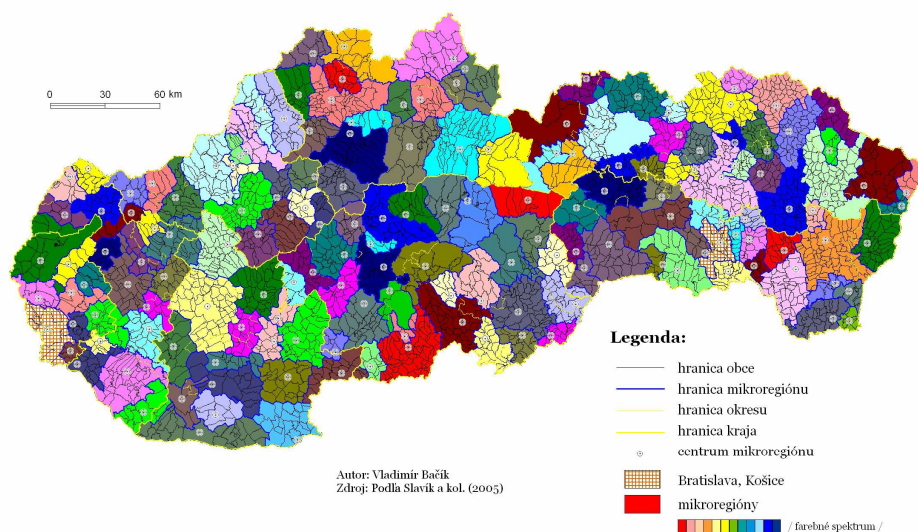
Ako východisko pre identifikáciu spádovosti centier autori použili dochádzku za prácou³⁰, pričom v prvom kroku analyzovali spádovosť centier osídlenia podľa maximálneho toku bez akýchkoľvek korekcií, teda pri konkrétnej obci brali do úvahy väzby na centrum, kde dochádza najviac obyvateľov za prácou. V ďalšom kroku na presnejšiu identifikáciu mikroregiónov v širšom zázemí mestských využili z databázy dochádzky v poradí druhý prípadne tretí maximálny tok dochádzky, keďže „pri silných centrách je výsledkom identifikácia pomerne veľkých regiónov, ktoré pohlcujú aj mikroregióny v zázemí miest“³¹. Celkove tak identifikovali spolu 158 mikroregiónov podľa dochádzky za prácou³². V nasledovnom kroku boli na základe analýzy dochádzky do škôl pridané resp. zmenené niektoré mikroregióny vyčlenené podľa dochádzky za prácou, keďže spádové regióny podľa dochádzky do škôl viac zohľadňujú lokálnu úroveň a umožňujú spoľahlivejšie identifikovať i mikroregióny v zázemí väčších miest. Nakoniec, pri finálnych korekciách autori brali do úvahy i ďalšie (pomocné) kritériá, ako sú: morfológia terénu a prírodné bariéry; dopravná sieť a dostupnosť; matričné obvody; historické súvislosti a faktor kompaktnosti (Slavík a kol. 2005).

³⁰ Dochádzka za prácou predstavuje jeden z najčastejšie používaných typov väzby pre vyčlenenie spádových regiónov.

³¹ Pri Bratislave a Košiciach sa tento postup zvolil hneď na začiatku.

³² Z celkového počtu 158 vymedzených mikroregiónov má 122 z nich centrum v mestskom sídle a 36 vo vidieckom sídle.

Mapa č. 9: Mikroregióny na Slovensku

Po zohľadnení všetkých menovaných kritérií bolo autormi identifikovaných spolu 160 komplexných mikroregiónov SR (viď mapa č. 9),³³ ktoré možno považovať nielen za návrh optimálneho územno-správneho usporiadania pre potreby realizácie komunálnej reformy, ale i za optimálne vymedzenie (regionalizáciu) priestorových celkov (regiónov) vhodných i pre potreby charakteristiky a porovnávania z hľadiska identifikácie regionálnych disparít na Slovensku.

³³ Na tomto mieste by som chcel poďakovať V. Bačíkovi z Katedry humánnej geografie a demogeografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave za spracovanie máp č. 1 až 9 v prostredí geografických informačných systémov.

IV. Zaužívané indikátory rozvoja regiónov

Za jednu z kľúčových otázok pri charakteristike regionálnych rozdielov možno jednoznačne pokladať výber ukazovateľov, pomocou ktorých sa hodnotí úroveň rozvoja regiónu a následne tiež rozdiely medzi jednotlivými územnými celkami danej hierarchickej úrovne. Medzi najčastejšie používané indikátory na Slovensku a i v širšom kontexte Európy možno považovať mieru nezamestnanosti resp. mieru zamestnanosti, výšku hrubého domáceho produktu (zväčša meraného na obyvateľa (per capita) v parite kúpnej sily (PPS)) alebo výšku priemerných (reálnych) miezd (viď tab. č. 5). Za vhodné, ale menej často používané ukazovatele, možno považovať i mieru ekonomickej aktivity podľa výšky výnosu daní (najmä daní z príjmov fyzických osôb) či daňové príjmy miestnych rozpočtov na obyvateľa.

Tab. č. 5: Typológia hlavných skupín zaužívaných socio-ekonomických indikátorov regionálneho rozvoja a regionálnych disparít

Skupina indikátorov	Indikátor	Merná jednotka	Výsledný ukazovateľ zmeny stavu voči referenčnej úrovni (miera)
Ekonomické	vzťah regionálneho HDP k celoštátnemu HDP	slovenská koruna (euro) v PPS na obyvateľa	% nárast (pokles)
	priemerná hrubá mesačná mzda zamestnancov	slovenská koruna (euro) na zamestnanca	% nárast (pokles)
Sociálne	novovznikuté pracovné miesta	v tis. pracovných miest na región	% nárast (pokles)
	zamestanosť	v tis. osôb na počet ekonomicke aktívnych v regióne	% nárast (pokles)
	nezamestnosť	v tis. osôb na počet ekonomicke aktívnych v regióne	% nárast (pokles)

Zdroj: Autor

Vstupom do EÚ sa Slovensko zaviazalo implementovať na svojom území regionálnu politiku EÚ, a teda sledovať regionálne rozdiely najmä pomocou ukazovateľov výšky hrubého domáceho produktu a miery nezamestnanosti. S týmito indikátormi regionálnych disparít sa preto stretávame najčastejšie. Napriek zvýšenému dopytu po regionálne orientovaných štúdiách, či už v predvstupovom období alebo po prístupení k EÚ, problémom ostáva dostupnosť relevantných (a aktuálnych) štatistických údajov na úrovni NUTS III a nižšej. Základnými územnými jednotkami pre sledovanie regionálnych rozdielov v súvislosti s realizáciou regionálnej politiky EÚ na Slovensku sú kraje, teda úroveň NUTS III³⁴. S ohľadom na dostupnosť dát a možnosti štatistiky na strane jednej, ale i nevhodnosť aktuálne platného územného členenia SR na úrovni krajov na strane druhej, by východnou úrovňou mala byť nižšia hierarchická úroveň NUTS IV (okresy) či NUTS V (obce). Za najvhodnejšiu úroveň územných jednotiek pre sledovanie regionálnych disparít však považujeme funkčné mestské regióny (potenciálna úroveň NUTS IV) resp. mikroregióny (municipality ako potenciálna úroveň NUTS V), ktoré predstavujú z hľadiska vnútorných väzieb homogénnejší a previazanejší typ nodálnych regiónov.

Typickými problémami pri výskume regionálnych rozdielov je teda získavanie relevantných dát a ich nedostupnosť na zodpovedajúcej geografickej úrovni, či ich oneskorené publikovanie³⁵.

³⁴ Pre potreby sledovania implementácie regionálnej politiky a čerpania štrukturálnych fondov sa v EÚ dokonca vytvárajú na úrovni NUTS II "umelé", účelovo vymedzené administratívne územné jednotky združujúce zväčša aspoň dva regióny úrovne NUTS III.

³⁵ Hlavným nositeľom metodiky a realizácie štatistickej služby na Slovensku je Štatistický úrad SR (ŠÚ SR).

Oficiálne sledované ukazovatele nemajú vždy dostatočnú výpovednú hodnotu, spoľahlivosť a porovnateľnosť potrebnú pre charakteristiku regiónov³⁶. Možnosťami a metodologickými problémami výskumu medziregionálnych rozdielov sa venujeme v práci ďalej.

1. Ukazovateľ úrovne hrubého domáceho produktu

Hrubý domáci produkt (HDP) je dnes už zaužívaným a globálne najbežnejším ukazovateľom, pomocou ktorého sa hodnotí miera vyspelosti ekonomiky či životná úroveň obyvateľov, ale tiež intenzita rozvoja, teda ich zmeny v čase. Aplikácia rovnakej metodiky taktiež umožňuje priestorovú komparáciu, teda porovnávanie úrovne či intenzity rozvoja na vybranej úrovni priestorových celkov – regiónov.

Definície HDP podľa ŠÚ SR³⁷ a Eurostatu (Eurostat 2005)

Hrubý domáci produkt v trhových cenách je konečným výsledkom výrobnéj činnosti rezidentských výrobných jednotiek vytvoreným za bežné účtovné obdobie.³⁸ Regionálny hrubý domáci produkt je vypočítaný ako súčet pridaných hodnôt za odvetvia v kraji a daní na produkty znížených o subvencie na produkty. Pre medzinárodné porovnania sa regionálny hrubý domáci produkt vyjadruje v parite kúpnej sily. Parita kúpnej sily (Purchasing Power Standard) sa vypočítava na základe cien a objemov predaja tovarov, ktoré sú vzájomne porovnateľné a reprezentatívne pre krajiny zahrnuté do porovnania. Parita kúpnej sily eliminuje efekty rozdielnej cenovej úrovne medzi krajinami. Hrubý domáci produkt nie je možné zamieňať s ukazovateľom príjmy domácností.³⁹

Regionálny hrubý domáci produkt na obyvateľa je podielom dvoch ukazovateľov – regionálneho hrubého domáceho produktu (v ktorom sa uplatňuje kritérium zostavovania podľa miesta pracoviska) a priemerného počtu obyvateľstva trvalo bývajúceho v danom regióne (založeného na princípe rezidencie). Vo väčšine regiónov nespôsobuje väčšie problémy porovnávanie týchto dvoch ukazovateľov, založených na rozdielnych princípoch. V prípade regiónov s vysokou dochádzkou za prácou z okolitých regiónov, ktorými sú najmä regióny hlavných miest je tento ukazovateľ nadhodnotený.⁴⁰

Regionálny hrubý domáci produkt sa udáva v menových jednotkách danej krajiny. Pre potreby porovnávania HDP medzi krajinami EÚ sa realizujú prepočty na euro používajúc oficiálny priemerný výmenný kurz pre daný kalendárny rok. Avšak, výmenný kurz neodráža všetky rozdiely v cenovej úrovni medzi jednotlivými krajinami. Preto dochádza k úprave HDP prostredníctvom konverzie menových kurzov (deflátor) známej ako parita kúpnej sily (Purchasing Power Parities (PPP)) na umelú spoločnú menu – koncept Purchasing Power Standards (PPS) umožňujúci porovnávať kúpnu silu v rámci odlišných národných menových systémov. Podobný koncept by bolo vhodné aplikovať i na porovnávanie odlišných cenových úrovní na regionálnej úrovni, avšak dosiaľ z dôvodu finančnej náročnosti sa tak nedeje.⁴¹

³⁶ V snahe zlepšiť úroveň regionálnej štatistiky realizuje ŠÚ SR v súčasnosti projekt REGSTAT (podrobnosti na <http://www.statistics.sk/webdata/slov/regstat/informacie.htm>)

³⁷ Dostupné na <http://www.statistics.sk>.

³⁸ HDP treba chápať ako peňažné vyjadrenie výrobnéj činnosti.

³⁹ Ďalším používaným ukazovateľom je hrubá pridaná hodnota v základných cenách, vypočítaná ako rozdiel medzi produkciou v základných cenách a medzispotrebou v kúpnych cenách. Produkcia pozostáva z produktov vytvorených počas bežného účtovného obdobia a medzispotreba sa skladá z hodnoty výrobkov a služieb spotrebovaných vo výrobnom procese ako vstupy, s vylúčením investičného majetku, ktorého spotreba je zachytená ako spotreba fixného kapitálu. Proces zostavenia regionálnej hrubej pridanej hodnoty pozostáva z viacerých krokov, pričom základný prístup spočíva v individuálnom vyčíslení hrubej pridanej hodnoty za odvetvia (OKEČ, A-Q) v kraji (NUTS III), pri využití metódy regionalizácie “zdola–hore” a “kombinovanej metódy”.

⁴⁰ V rámci Eurostatu sa v rámci akademických diskusií a výskumných projektov hľadajú cesty k riešeniu vypovedajúcej schopnosti tohto ukazovateľa, resp. nahradeniu ukazovateľa priemerný počet trvalo bývajúceho obyvateľstva iným ukazovateľom.

⁴¹ Ak by bol koncept regionálneho PPS k dispozícii, je odôvodnené očakávať, že by HDP na obyvateľa v mnohých periférnych či rurálnych regiónoch bolo vyššie než tieto regióny vykazujú v súčasnosti, zohľadňujúc len PPS na národnej úrovni.

Implikácie pre regionálny výskum

I keď sa metodológia výpočtu HDP neustále vyvíja a štandardizuje, nemožno tento indikátor považovať za postačujúci, vyčerpávajúci, spoľahlivý a neskresľujúci pre potreby porovnávania miery či intenzity rozvoja, a to z viacerých dôvodov:

1. HDP nie je deterministickou, ale do značnej miery stochastickou veličinou, s nie nepodstatnou váhou náhodného prvku, ktorý sa intenzívne prejavuje najmä v nestabilnom prostredí zmien, akými je i všeobecná transformácia, ktorou prechádza súčasná slovenská ekonomika v dosiaľ nezavršenom prechode od centrálne plánovaného k trhovému hospodárstvu. Jednou z podmienok kvalifikovaného štatistického merania je i jeho opakovateľnosť za rovnakých podmienok,
2. pomocou HDP síce meriame výrobu (resp. príjmy či výdavky), tento ukazovateľ však zďaleka nezachytáva všetky jej zložky, a to nielen tzv. šedú či čiernu, ale taktiež neformálnu (domáce práce, samoživiteľia),
3. výroba nie je úplným meradlom úžitku, keďže rozhodnutie o rozdelení času medzi prácu (venovanú výrobe) a jej intenzitu na jednej strane a mimopracovné aktivity na strane druhej je v rukách jednotlivcov, nie štátu či regiónu, ktorý je tou entitou, na úrovni ktorej sa HDP meria,
4. úroveň nominálneho HDP závisí na cenách, ktoré však môžu byť deformované, a to nedostatkom konkurencie či prebytkom byrokracie, čím dochádza i k skresleniu HDP ako takého,
5. závažným problémom pri určení a meraní HDP je prevod nominálneho HDP na reálny HDP pomocou tzv. deflátorov. Odhad deflátorov je vysoko subjektívny a podlieha výberovým zisťovaniam, v rámci ktorých sa zisťuje cena niekoľkých vybraných výrobkov – reprezentantov, ktoré tak zastupujú cenový vývoj celého sortimentu niekoľko stotisíc výrobkov. Zásadnou je teda voľba týchto „reprezentantov“ (alebo tiež spotrebného koša),⁴²
6. úroveň HDP ako ukazovateľa produkcie subjektov, nachádzajúcich sa na jeho území, býva často skreslený vplyvom mobility pracovnej sily a súvisiacich aglomeračných faktorov. Nezriedka sme v jednotlivých štátoch svedkami „efektu hlavného mesta“⁴³, kedy býva HDP regiónu hlavného mesta nadhodnotený („na úkor“ iných regiónov) i vplyvom pracovnej sily, ktorá k jeho tvorbe prispieva, avšak za prácou dochádza z iného regiónu,
7. podľa metodiky ESA 95, ktorú používa pre výpočet HDP i ŠÚ SR, ukazovateľ HDP vyjadruje trhovú hodnotu tovarov a služieb vyprodukovaných v štáte či regióne pred odpočítaním spotreby fixného kapitálu⁴⁴. Odhad HDP per capita v PPS⁴⁵ sa však na Slovensku neprepočítava na úrovni nižšej než sú kraje (NUTS III), čo je i vzhľadom na

⁴² Údaje o cenovej hladine a jej vývoji na úrovni krajov či nižších hierarchických jednotkách nie sú na Slovensku štatisticky zisťované.

⁴³ Hlavné mestá si zväčša v národných sídelných systémoch udržiavajú dominantné postavenie po stáročia, nadväzujúc na historický vývoj, a podľa niektorých autorov (napr. G. Myrdal) tak predstavujú „zvýhodnenú“ skupinu regiónov (in Blažek – Uhlíř 2002).

⁴⁴ Produkcia a hrubá pridaná hodnota sú oceňované v základných/výrobných cenách, medzispotreba v nákupných cenách a HDP v trhových cenách. Tvorba hrubého fixného kapitálu je oceňovaná v nákupných cenách a zásoby v trhových cenách alebo vo výrobných cenách, ktoré sa upravujú o zisky/straty vyplývajúce z ich držania v dôsledku cenového vývoja. Bytové služby sa odhadujú podľa nákladovej metódy, t. j. spočítaním všetkých príslušných nákladov, vrátane prevádzkových nákladov, nákladov na opravy a údržbu, spotrebu fixného kapitálu, príspevku do prevádzkového prebytku. Netrhové služby sú hodnotené podľa nákladov a výdavky domácnosti v trhových cenách, cenách regulovaných štátom a nákladových cenách. Transakcie v zahraničnom obchode sú oceňované na základe cien f.o.b. Odhady HDP v bežných a stálych cenách sa vykonávajú podľa odvetvových činností (podľa <http://www.statistics.sk>).

⁴⁵ Hrubý domáci produkt je za účelom európskeho porovnávania vyjadrovaný v euro a parite kúpnej sily (Purchasing Power Standard – PPS). Parita kúpnej sily berie v úvahu rozdielne úrovne kúpnej sily a nielen výmenné koeficienty medzi národnými menami euro. Základom pre výpočet parity kúpnej sily je Európsky porovnávací program (European Comparison Programme – ECP), na ktorom sa zúčastňujú národné štatistické úrady vrátane ŠÚ SR (podľa <http://www.statistics.sk>).

aktuálne platné územné členenie nedostatočná a nevhodná úroveň pre regionálny výskum.

Negatíva ukazovateľa HDP ako prostriedku na meranie (nielen) regionálnych disparít zhrnul V. Benáček (2005) nasledovne: „Ukazovateľ reálneho rastu HDP všeobecne stráca na svojom ekonomickom význame už len tým, ako sa výroba stále viac presúva do virtuálnych sfér služieb. Prostredníctvom intenzívnej transformácie ešte hlbšie zvyšuje náchylnosť tohoto ukazovateľa k neurčitosti a k nárastu stochastickej (náhodnej) zložky jeho odhadu. Ekonomický význam HDP ako nestranného ukazovateľa výkonnosti ekonomiky sa tak oslabuje. O to väčší priestor sa poskytuje súdom ideologického charakteru.“ Vážnosť, ktorej sa ukazovateľu HDP v súčasnosti dostáva nielen u nás, zmienený autor odôvodnil nasledovne: „Štatistika slúži nielen technologom ekonomickej politiky, ale taktiež ideológom, ktorí v bodových odhadoch HDP hľadajú konečné dôkazy správnosti alebo nesprávnosti celej globálnej politiky vlády. Je to typický problém chybného úsudku, kedy sa hodnotenie zložitého problému zúži len na jediný parameter, ktorý navyše môže byť skreslený.“

2. Ukazovatele trhu práce

Medzi základné ukazovatele trhu práce patria: miera ekonomickej aktivity, miera zamestnanosti a miera nezamestnanosti. Napriek tomu, že vhodnejším ukazovateľom sa javí byť ukazovateľ zamestnanosti, ktorý podstatne jasnejšie hovorí o tom, či ekonomický a sociálny vývoj v rámci štátu či regiónu napreduje, v popredí zájmu nielen laickej verejnosti je zväčša ukazovateľ nezamestnanosti⁴⁶.

Ukazovateľ miery nezamestnanosti sa na Slovensku sleduje dvomi rôznymi metodikami. Zatiaľčo údaje, z ktorých vychádza Štatistický úrad SR (ŠÚ SR), sú na báze výberového zisťovania pracovných síl (ďalej len VZPS)⁴⁷, údaje, z ktorých pri sledovaní ukazovateľov trhu práce vychádza Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny (ÚPSVR), sú založené na evidencii disponibilných nezamestnaných⁴⁸. Ako si objasníme ďalej, štatisticky zisťovaná a evidovaná nezamestnanosť sú postavené na odlišných koncepciách definície a merania nezamestnanosti.

Ukazovatele podľa metodiky ŠÚ SR

Prvým zo štandardných prístupov vykazovania nezamestnanosti je štatistický odhad na základe reprezentatívneho prieskumu domácností, ktorý je v gescii národných štatistických úradov. V takomto prieskume, na Slovensku známom ako VZPS, sa respondenti kategorizujú medzi nezamestnaných na základe otázok v dotazníku. Údaje získané na limitovanej vzorke respondentov sa prepočítajú na celú populáciu krajiny, pričom tento odhad sa pohybuje v určitom intervale spoľahlivosti. Najvyššia presnosť odhadu je na národnej úrovni, čím nižšia územná úroveň, tým je odhad nepresnejší. Na strane druhej, výhodou je, že ide o metodiku, ktorá sa do značnej miery harmonizovala v krajinách EÚ a OECD, a umožňuje preto i relatívne spoľahlivé medzinárodné porovnania⁴⁹ (ISP 2005).

⁴⁶ Miera nezamestnanosti je pokladaná i za indikátor „zdravia“ regionálnej ekonomiky (Blažek 1999b).

⁴⁷ Výberové zisťovania pracovných síl (VZPS) sú priebežným monitorovaním pracovných síl na základe priameho zisťovania vo vybraných domácnostiach. Základ pre zisťovanie pracovných síl tvorí stratifikovaný výber bytov, ktorý rovnomerne pokrýva celé územie Slovenskej republiky. Do vzorky je štvrtročne zaradených 10250 bytov, čo predstavuje 0,6% z celkového počtu trvale obývaných bytov v SR. Predmetom zisťovania sú všetky osoby vo veku od 15 rokov žijúce v domácnostiach vybraných bytov bez ohľadu na to či majú v byte trvalý, prechodný alebo nehlásený pobyt, okrem inštitucionálneho obyvateľstva. Každá vybraná domácnosť zostáva vo vzorke päť za sebou nasledujúcich štvrtrokov. Všetky zistené údaje sa prepočítávajú na aktuálne demografické údaje o obyvateľstve SR prevzaté zo štatistického zisťovania o pohybe obyvateľstva. Metodika zisťovania vychádza z odporúčaní Medzinárodnej organizácie práce a Eurostatu (podľa <http://www.statistics.sk>).

⁴⁸ Miera evidovanej nezamestnanosti podľa ÚPSVR sa počíta z disponibilného počtu evidovaných nezamestnaných, je teda očistená od zložky dobrovoľne nezamestnaných alebo odradených od evidencie na úradoch práce. I preto je zákonite zväčša nižšia, než v prípade VZPS. Opačný prípad nastáva, ak významná časť osôb prízna v rámci štatistických zisťovaní „prácu“ pre šedú ekonomiku.

⁴⁹ Napriek snahe harmonizovať štatistiku nezamestnanosti, odlišnosti medzi medzinárodnými a národnými indikátormi nezamestnanosti pretrvávajú. V jednotlivých krajinách sa totiž líši vek povinnej školskej dochádzky ako i vek odchodu do dôchodku. Na rozdiel od medzinárodného odhadu nezamestnanosti, národné zdroje tiež zohľadňujú napríklad aj rozdielny vek odchodu do dôchodku pre mužov a ženy (ISP 2005).

Miera ekonomickej aktivity predstavuje podiel počtu ekonomicky aktívnej zložky obyvateľstva (súčet pracujúcich⁵⁰ a nezamestnaných⁵¹) na celkovom počte obyvateľstva vo veku 15 rokov a viac⁵². Táto miera nám napovedá o skupine obyvateľstva, ktorá je na trhu práce alebo je schopná a ochotná zapojiť sa doň. Vykazuje sa v percentách.

Miera zamestnanosti je meraná ako podiel počtu pracujúcich osôb (vo veku 15-64 rokov) na celkovom počte obyvateľov vo veku 15-64 rokov. Vykazuje sa v percentách.

Miera nezamestnanosti je meraná ako podiel počtu nezamestnaných osôb podľa VZPS na celkovom počte ekonomicky aktívneho obyvateľstva podľa VZPS. Vykazuje sa v percentách.

Ukazovatele podľa metodiky ÚPSVR

Evidencia nezamestnaných, ktoré vedie ÚPSVR, je zdrojom údajov o obmedzenej populácii nezamestnaných. Na úradoch práce sa evidujú najmä tí nezamestnaní, ktorí majú nárok na podporu v nezamestnanosti, nárok na odvody platené štátom alebo záujem o pomoc pri sprostredkovaní práce úradom. Ostatné osoby bez práce tento zdroj nepokrýva. Koncept evidovanej nezamestnanosti sa nepovažuje za vhodný na porovnávanie medzi štátmi, pretože podlieha rôznym administratívnym pravidlám a úpravám. Často tiež nemusí byť porovnateľný ani v rámci jednej krajiny ak sa podmienky výrazne menia. Na druhej strane, výhodou administratívnych údajov je, že udávajú presný počet evidovaných nezamestnaných a môžu byť vykazované hoci aj v dennej periodicite a to až na najnižšej administratívno-územnej úrovni (ISP 2005).

Miera evidovanej nezamestnanosti je meraná ako podiel počtu evidovaných nezamestnaných (disponibilných uchádzačov o zamestnanie)⁵³ k celkovému počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva⁵⁴ vyjadrený v percentách.

Ďalšími indikátormi sledovanými v rámci skupiny trh práce sú miera dlhodobej nezamestnanosti či podiel počtu osôb v hmotnej núdzi na celkovom obyvateľstve.

Prečo je ukazovateľ miery zamestnanosti vhodnejší pre analýzu?

Prílišná koncentrácia sa na mieru nezamestnanosti ako ukazovateľa reálneho vývoja sociálnej situácie obyvateľov štátu či regiónov nie je najvhodnejšia. Sústreďenie sa na tvorbu pracovných miest v ekonomike, a teda na ukazovateľ zamestnanosti, má totiž niekoľko výhod (podľa ISP 2005):

1. zamestnanosť sa dá jednoduchšie a spoľahlivejšie merať ako nezamestnanosť. Pri meraní zamestnanosti sa totiž nemusia odlišiť tí, ktorí sú v pracovnej sile a tí, ktorí v nej

⁵⁰ Podľa metodiky VZPS sú za pracujúcich považované všetky osoby vo veku od 15 rokov, ktoré počas referenčného týždňa:

- vykonávali aspoň jednu hodinu prácu za mzdu, plat alebo prácu za účelom dosiahnutia zisku (prácu na plný alebo kratší pracovný čas, stálu prácu, dočasnú, príležitostnú alebo sezónnu) alebo
- mali prácu ale nemohli pracovať z dôvodu choroby, dovolenky, materskej dovolenky, školenia, zlého počasia, v dôsledku štrajku a výluky (táto skupina nezahŕňa osoby na dlhodobom neplatenom voľne a osoby na rodičovskej dovolenke).

Za pracujúce osoby sú považovaní aj vypomáhajúci členovia domácností podnikateľov, osoby pracujúce v zahraničí, profesionálni príslušníci ozbrojených zložiek a tiež osoby v civilnej službe.

⁵¹ Podľa metodiky VZPS sú za nezamestnaných považované všetky osoby vo veku od 15 rokov, ktoré súčasne spĺňajú tri podmienky:

- v referenčnom týždni nemali žiadnu platenú prácu
- v posledných štyroch týždňoch si aktívne hľadali prácu alebo si prácu našli a do zamestnania nastúpia najneskôr do 3 mesiacov
- sú schopné nastúpiť do práce najneskôr do dvoch týždňov.

⁵² Obyvateľstvo v produktívnom a poproduktívnom veku spolu. Obyvateľstvo v produktívnom veku tvoria muži vo veku 15 - 59 rokov a ženy vo veku 15 - 54 rokov, obyvateľstvo v poproduktívnom veku predstavujú muži vo veku od 60 rokov a ženy vo veku od 55 rokov.

⁵³ Teda tých občanov hľadajúcich zamestnanie, ktorí boli zaradení do evidencie nezamestnaných po podaní písomnej žiadosti o sprostredkovanie zamestnania, a ktorí bezprostredne po ponuke voľného pracovného miesta môžu nastúpiť do pracovného pomeru.

⁵⁴ Ekonomicky aktívne obyvateľstvo sa počíta vždy na začiatku roka podľa údajov ŠÚ SR o zamestnanosti za predchádzajúci rok (priemer štvrtrokov podľa VZPS) a podľa údajov ÚPSVR o evidovaných nezamestnaných (ročný priemer). Tento údaj sa zafixuje a platí po celý rok (ISP 2005).

nie sú (čiže tí, ktorí sa počítajú medzi nezamestnaných), čo, ako sme už spomenuli, spôsobuje nielen metodologické problémy,

2. zmena miery zamestnanosti vplyva na produkt štátu či regiónu a teda má priamy vplyv na ekonomický a sociálny vývoj danej územnej jednotky,
3. miera zamestnanosti poukazuje tiež na úroveň flexibility pracovného trhu, ktorá vplyva na tvorbu pracovných miest v ekonomike, pričom rigidné trhy práce majú často problémy s rastom zamestnanosti,
4. údaje o zamestnanosti ponúkajú bohatšie výsledky. Údaje o nezamestnanosti nám nepovedia nič o type pracovných miest, ktoré sú v ekonomike vytvorené, alebo či sú to miesta na plný alebo polovičný pracovný úväzok, prípadne či ide o trvalý alebo len dočasný pracovný úväzok.

Implikácia pre regionálny výskum

Údaje ŠÚ SR sa neprepočítavajú na úroveň nižšiu než sú kraje (NUTS III), preto je ich použitie pre regionálny výskum obmedzené, keďže túto hierarchickú úroveň, i vzhľadom na aktuálne platné územné členenie krajiny, nepovažujeme za vhodnú. V prípade údajov ÚPSVR, keďže vychádzajú z reálnej evidencie, je databáza dostupná i na úrovni okresov (NUTS IV), ktoré do istej miery možno považovať za relevantnú úroveň pre regionálny výskum na Slovensku.⁵⁵

Pri hodnotení regionálnych disparít sa často skĺza do mechanickej formulácie záverov, skresľujúcich realitu. Ak napríklad porovnávame dva regióny – v „regióne 1“ je 50 nezamestnaných z celkovej disponibilnej pracovnej sily v počte 1000, čo predstavuje mieru nezamestnanosti 5%; a v „regióne 2“ je 10 nezamestnaných z celkovej disponibilnej pracovnej sily v počte 100, čo znamená mieru nezamestnanosti 10% – tak napriek tomu, že z hľadiska priestorových disparít je z relatívneho hľadiska vyššia nezamestnanosť v „regióne 2“, absolútny počet nezamestnaných je niekoľkonásobne vyšší v „regióne 1“, a prejavy tohto javu (nezamestnanosť) môžu byť v „regióne 1“ dokonca geograficky koncentrovanejšie. Tento príklad hovorí i o tom, že výsledky porovnávania môžu byť skreslené i tým, že sa na jednej úrovni porovnávajú regióny s odlišným významom (veľkosťou) lokálneho (regionálneho) trhu práce. Zaujímavé sú i (regionálno-) politické implikácie, kedy prednosť môže dostať politika, ktorá má za cieľ redukcii počtu nezamestnaných (primárne orientovaná na „región 1“), alebo politika odstraňovania regionálnych rozdielov (primárne orientovaná na „región 2“).

3. Ukazovateľ úrovne priemernej nominálnej mesačnej mzdy

Ďalším indikátorom, na základe ktorého sa sledujú (i u nás) regionálne disparity, je úroveň nominálnej mesačnej mzdy.⁵⁶ Priemerné mzdy udávajú priemernú mesačnú úroveň miezd zamestnanca, v slovenských korunách, za celú ekonomiku Slovenskej republiky (bez manažérskych a podnikateľských príjmov). Priemerná mesačná mzda za štvrtrok zahŕňa hrubú mzdu, ktorá pozostáva zo základného platu, odmien, príplatkov za prekážky v práci a nadčasy a iných príplatkov, náhrad miezd a naturálnych miezd. Mzdy v naturáliách zahŕňajú finančnú hodnotu výrobkov, produkcie a služieb. Zahrnuté sú daň z príjmu a príspevky na sociálne zabezpečenie platené zamestnancami (dôchodkové, zdravotné, nemocenské, v nezamestnanosti).

Problémom je však to, že výber týchto zisťovaní je založený na metóde sídla organizácie, čo môže viesť k nesprávnym záverom pri analýze regionálnych disproporcií. Ďalším problémom môže byť i nedostatočná reprezentatívnosť vzorky. Základným nedostatkom je však fakt, že údaje o cenovej hladine a jej vývoji na hierarchickej úrovni krajov (NUTS III), či nižšej, nie sú štatisticky sledované, preto nie je možné exaktne posúdiť a porovnať vývoj a priestorový

⁵⁵ Z hľadiska regionalizácie dnešné okresy taktiež nepokladáme za vymedzené „čisto“, teda v súlade s patričnými kritériami, avšak do istej miery kopírujú tzv. funkčné mestské regióny vyčlenené A. Bezákcom (1990, 2000).

⁵⁶ Údaje v SR sú kombinované z viacerých vyčerpávajúcich či výberových zisťovaní a kvalifikovaných odhadov ŠÚ SR a výkazov o cene práce pre Informačný systém ceny práce (podľa <http://www.trexima.sk>). Podľa metodiky ŠÚ SR sú priemerné mesačné mzdy vypočítané spriemerovaním súčtu celkovej mesačnej mzdy na mesačnej báze a jeho vydelením priemernou dennou úrovňou zamestnanosti počas štvrtroka. Údaje sú zverejňované ako priemerné hrubé nominálne mesačné mzdy.

diferenciáciu disparít v životnej úrovni obyvateľstva podľa priemernej *reálnej* mesačnej mzdy. Vyššia úroveň priemernej nominálnej mesačnej mzdy v regiónoch hlavného mesta či ďalších centrálnych regiónoch je často skreslená i tým, že v týchto regiónoch sídlia centrály celoštátne a nadregionálne pôsobiacich firiem, ktoré sústreďujú vyšší podiel riadiacich pracovníkov s vyššími mzdami ako i vyšší podiel vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov s vyššími mzdami. Pri porovnávaní mzdovej diferenciácie podľa priemernej mzdy je treba vnímať i rozdielnú štruktúru pracovníkov a súvisiacu diferenciáciu v odmeňovaní vyššie kvalifikovanej práce.

V. Vybrané prístupy k charakteristike regionálnych disparít

Existuje množstvo spôsobov, ako pristupovať k výskumu a charakteristike regionálnych rozdielov. V nasledujúcej časti sa pokúsime v stručnosti priblížiť len niekoľko z nich, nie je našou ambíciou priniesť ich vyčerpávajúci zoznam a popis. Pri nižšie predstavovaných vybraných prístupoch k charakteristike regionálnych rozdielov sa snažíme poukázať i na problémy, ktoré so sebou nesie ich implikácia v regionálne orientovanom výskume všeobecne, či konkrétne na Slovensku.

1. Medziregionálne rozdiely podľa miery nezamestnanosti merané štandardnou odchýlkou a variačným koeficientom

Štandardná odchýlka

Miera medziregionálnej variability meraná ako štandardná (smerodatná) odchýlka (s, Sd, WSD) nezamestnanosti vážená veľkosťou regiónov podľa vzorca (Blažek 1996):

$$WSD = \sqrt{[\sum (x_i - \bar{x})^2 n_i / \sum n_i]},$$

kde

x_i je miera nezamestnanosti v regióne i ,

$\bar{x}$ je priemerná miera nezamestnanosti v celku vyššieho rádu (napr. príslušný štát),

a n_i je veľkosť regiónu i meraná počtom ekonomicky aktívneho obyvateľstva.

Ako uvádza J. Blažek (1996), „veľkosť štandardnej odchýlky však závisí i na priemernej miere nezamestnanosti v jednotlivých krajinách. Rovnaké hodnoty štandardnej odchýlky tak môžu byť dosiahnuté buď kombináciou veľkej medziregionálnej variability a nízkej priemernej miery nezamestnanosti alebo naopak kombináciou nízkej medziregionálnej variability a vysokej priemernej miery nezamestnanosti. Štandardná odchýlka tak vlastne zachytáva určitú formu spoločenskej záťaže, ktorú v danej krajine nezamestnanosť predstavuje.“ A ako ďalej menovaný autor v inej práci (Blažek 2000) uvádza, „škála disparít závisí i od počtu analyzovaných celkov (regiónov)“.

Variačný koeficient

Na porovnávanie variability medzi súbormi dát s odlišnými priemerami sa používa „bezrozmerný“ variačný koeficient (k). Vypočíta sa ako podiel (váženej) štandardnej odchýlky (s, Sd, WSD) a priemeru (miery nezamestnanosti ($\bar{x}$)) a predstavuje tak relatívnu mieru variability (Blažek 1996):

$$k = \frac{s}{\bar{x}}$$

Porovnanie štandardnej odchýlky a variačného koeficientu

Zatiaľčo variačný koeficient porovnáva len variabilitu, štandardná odchýlka zohľadňuje i priemernú mieru premennej. Variačný koeficient naopak umožňuje vzájomné porovnávanie variability premenných s odlišnými hodnotami (očisťujúc štandardnú odchýlku o výšku priemernej hodnoty). Pomocou variačného koeficientu možno posúdiť, či sú medziregionálne rozdiely väčšie podľa miery nezamestnanosti alebo podľa miery podnikateľskej aktivity (napr. výnosu dane z príjmov fyzických osôb) a porovnať ich variabilitu podľa výšky priemerných miezd v čase. Sledovaním vývoja časových radov variačných koeficientov jednotlivých územných

jednotiek – regiónov možno tiež analyzovať zmenu ich pozície v rámci celej sústavy regiónov danej hierarchickej úrovne (napr. štátu) (Blažek 1996).

2. Medziregionálne rozdiely podľa ekonometrických analýz reálnej konvergenencie

Otázkou konvergenencie sa zaoberá najmä tzv. *nová teória rastu*. Koncept konvergenencie rozpracovali vo svojich prácach v 90. rokoch 20. storočia najmä ekonómovia R. Barro a X. Sala-i-Martin. Pod procesmi konvergenencie si zjednodušene možno predstaviť znižovanie rozdielu medzi dvomi či viacerými veličinami v čase až do úrovne, kedy sa rozdiel stáva zanedbateľným, teda konverguje (limitne sa blíži) k nule. Už z tohto popisu je zrejmé, že ide zväčša o dlhodobé pôsobiace procesy. Proces konvergenencie medzi jednotlivými štátmi či regiónmi možno skúmať na základe vývoja štandardnej odchýlky či variačného koeficientu, ako sme poukázali vyššie. Ďalším krokom je sledovanie, či dané ukazovatele konvergujú alebo nekonvergujú (divergujú) k nule, a teda či dochádza k reálnej konvergencii. Tá sa zväčša analyzuje na základe dlhodobého sledovania HDP per capita prepočítaného podľa parity kúpnej sily (reálny HDP per capita) (Slavík 2005).

Koncepty a definície reálnej konvergenencie (Sala-i-Martin 1996, Slavík 2005)

- *Absolútna konvergenca* vychádza z neoklasického modelu rastu a znamená, že štát či región s nižšou úrovňou reálneho HDP per capita vykazuje vyššie tempo rastu. Vyplýva to z postulátu neoklasických modelov, podľa ktorých sa ekonomiky približujú k rovnakému stálemu stavu, pričom ekonomiky, ktoré sú tomuto cieľu vzdialenejšie, sa mu približujú rýchlejšie, než ekonomiky, ktoré sú k nemu bližšie. Platí v nich, že miera približovania (konvergenencie) sa k stálemu stavu je rastúcou funkciou rozdielu výstupu a výstupu v stálom stave.
- *Podmienená konvergenca* opúšťa neoklasický predpoklad rovnakých stálych stavov pre rôzne ekonomiky. Keďže dochádza i k prípadom, kedy štáty či regióny s vyššou úrovňou reálneho HDP per capita rastú rýchlejšie než štáty či regióny s nižšou úrovňou reálneho HDP per capita, pričom k tomu dochádza v prípade, ak sa štát či región s vyššou úrovňou reálneho HDP per capita nachádza ďalej od stálego stavu, než štát či región s nižšou úrovňou. Existujú teda premenné, ktoré spôsobujú rozdielne stále stavy jednotlivých ekonomík. Konvergenca je teda „podmienená“ ich sledovaním.
- *β-konvergenca* predstavuje koncept, podľa ktorého rastú menej rozvinuté štáty či regióny (s nižším reálnym HDP per capita) rýchlejšie než štáty či regióny rozvinutejšie. Nevýhodou tohto konceptu je, že predmetom výskumu je v podstate len stav na začiatku a na konci daného obdobia a disponibilné informácie o vývoji ostávajú nevyužitú. β-konvergenca sa skúma pomocou nelineárnej regresnej funkcie:

$$\frac{1}{T} \log \left(\frac{y_{i,t_0+T}}{y_{i,t_0}} \right) = a - \left(\frac{1 - e^{-\beta \cdot T}}{T} \right) * \log(y_{i,t_0}) + u_{i,t_0,t_0+T}$$

kde

y_{i,t_0} je reálny HDP na obyvateľa v krajine (regióne) i a v roku t_0 ,

y_{i,t_0+T} je reálny HDP na obyvateľa v krajine (regióne) i a v roku t_0+T ,

T je dĺžka obdobia,

β je rýchlosť konvergenencie,

u_{i,t_0,t_0+T} je náhodná zložka s časovým posunom medzi rokmi t_0 a t_0+T ,

Podmienkou β-konvergenencie je, aby výraz $(1 - e^{-\beta \cdot T})$ bol kladný, teda parameter $\beta > 0$.

- σ -konvergencia svojím spôsobom dopĺňa časť informácií o vývoji, ktoré sú pri výskume β -konvergenzie nevyužitú. Poukazuje na mieru „disperzie“ (rozptylu či štandardnej odchýlky) reálneho HDP per capita medzi ekonomikami štátov či regiónov v čase (vývoj). β -konvergencia je nutnou, avšak nepostačujúcou podmienkou σ -konvergenzie, keďže σ -konvergencia implikuje β -konvergenciu, ale β -konvergencia neimplikuje σ -konvergenciu. σ -konvergencia je chápaná ako tendencia k redukcii variability v úrovni reálneho HDP na obyvateľa medzi jednotlivými krajinami za sledované časové obdobie. σ -konvergencia sa skúma na základe výpočtu výberovej štandardnej odchýlky, ktorá je počítaná z logaritmov prierezných údajov úrovne reálneho HDP na obyvateľa v skupine krajín (regiónov) podľa nasledovného vzťahu:

$$\sigma_{y_t} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (\log y_{it} - \overline{\log y_t})^2}{n-1}}$$

kde

y_{it} je úroveň reálneho HDP na obyvateľa v krajine (regióne) i a v roku t .

Problémy ekonometrickej analýzy reálnej konvergenzie

Keďže ako sme už spomenuli, procesy konvergenzie sú dlhodobého charakteru, podmienkou pre uskutočnenie ekonometrickej analýzy konvergenzie je existencia adekvátneho časového radu spoľahlivých a kompatibilných dát⁵⁷. V prípade Slovenska a jeho regiónov, podobne i ďalších postkomunistických krajín, preto nemá význam zaoberať sa konvergenciou pred rokom 1990, a to taktiež i preto, že vtedajší vývoj v rámci uzavretého centrálne plánovaného hospodárstva nie je vzhľadom na súčasnosť relevantný.

3. Medziregionálne rozdiely merané podľa Gini indexu

Nivelizačné či denivelizačné tendencie možno posudzovať nielen na základe zmien v charakteristikách variability (rozptyl, štandardná odchýlka, variačný koeficient či kvantilové odchýlky) ale i pomocou miery koncentrácie. Jednou z najpoužívanějších mier koncentrácie v oblasti skúmania príjmovej diferenciácie je Giniho koeficient koncentrácie – Gini index, ktorý vychádza z tzv. Lorenzovej krivky⁵⁸.

Gini index a meranie príjmovej diferenciácie

Gini index vyjadruje mieru rovnomernosti prerozdelenia bohatstva v krajine (podiel príjmu najbohatších 5% obyvateľov s príjmom najchudobnejších 5%). Gini index možno vypočítať dvoma základnými spôsobmi, a to v závislosti od toho, aké údaje máme k dispozícii:

1. Ak poznáme len intervalové príjmové rozdelenie, potom Giniho koeficient zisťujeme za pomoci veľkostí príjmových intervalov podľa vzorca:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^r [M_i(h) - M_i(d)] \cdot k(p_i) \cdot [1 - k(p_i)]}{\sum_{i=1}^r [M_i(h) - M_i(d)] \cdot [1 - k(p_i)]}$$

kde

$M_i(h)$ je horná úroveň príjmového intervalu pre $i=1,2,\dots,r$,

⁵⁷ Dáta pre porovnávanie reálneho HDP per capita vychádzajúce prevažne z dát OECD sú k dispozícii napr. v databáze Univerzity v Groningene (<http://www.ggdc.net>). Porovnateľnosť v čase je zaistená ich prepočítaním na USD v stálych cenách roku 2002 podľa parity kúpnej sily metódou EKS (Elteto-Koves-Szulc), ktorá je pre medzinárodné komparácie uprednostňovaná OECD i Eurostatom.

⁵⁸ Lorenzova krivka umožňuje graficky znázorniť stupeň príjmovej diferenciácie.

$M_i(d)$ je dolná úroveň príjmového intervalu pre $i=1,2,\dots,r$,

p_i je relatívna početnosť v i -tom príjmovom intervale pre $i=1,2,\dots,r$,

$k(p_i)$ je kumulatívny súčet relatívnych početností až do i -teho príjmového intervalu.

2. Ak poznáme súčasne v intervalovom príjmovom rozdelení i priemerné príjmy v jednotlivých intervaloch, potom Giniho koeficient možno získať na základe intervalových priemerných príjmov podľa vzorca:

$$J = \frac{\sum_{i=1}^{r-1} [\overline{M}_{i+1} - \overline{M}_i] \cdot k(p_i) \cdot [1 - k(p_i)]}{\overline{M}}$$

kde

$\overline{M}_i$ je priemerný príjem v i -tom intervale pre $i=1,2,\dots,r$,

p_i je relatívna početnosť v i -tom príjmovom intervale pre $i=1,2,\dots,r$,

$k(p_i)$ je kumulatívny súčet relatívnych početností až do i -teho príjmového intervalu,

$\overline{M}$ je celkový priemerný príjem za všetky intervaly, pričom
$$\overline{M} = \sum_{i=1}^r \overline{M}_i \cdot p_i$$
,

$\overline{M}_{i+1} - \overline{M}_i$ je rozdiel intervalových priemerných príjmov.

Hodnoty Gini indexu sa (teoreticky) pohybujú v intervale 0,0 až 1,0. Čím viac se Gini koeficient blíži 1, tým je príjmová diferenciácia danej spoločnosti väčšia; nízke hodnoty Gini koeficientu naznačujú, že v spoločnosti prevládajú nivelizačné tendencie⁵⁹. V realite sa nízke hodnoty indexu v globálnom meradle pohybujú v najviac rovnostárskych spoločnostiach v rozmedzí 0,2 až 0,3, a vysoké v najväčších diferencovaných spoločnostiach v rozmedzí 0,5 až 0,6. Tento index sa však na regionálnej úrovni u nás nevyhodnocuje. Pre potreby výskumu regionálnych disparít je však vhodnejšie použiť jeho modifikáciu v podobe „upraveného teritoriálneho Gini koeficientu“.

Upravený teritoriálny Gini index a meranie regionálnych disparít (podľa OECD 2002)

Hoci indexy odhaľujúce mieru diferenciácie v spoločnosti, medzi nimi i Gini koeficient, sa pokladajú za vhodný nástroj pri preukazovaní disparít, bez ďalšej úpravy nie sú vhodné na regionálne orientovaný výskum, a to najmä z nasledovných dôvodov:

1. Gini index je zostavený pre porovnávanie rozdielov v príjme medzi jednotlivcami, nie medzi regionálnymi entitami. Vo väčšine regionálnych štúdií sa tento metodologický problém prehliada a na tomto základe sa sledujú regionálne rozdiely v HDP na obyvateľa ako diferenciácia príjmov medzi skupinami jednotlivcov obývajúcich odlišné regióny. Avšak, takto získaný výsledný index nám veľa nenapovie o regionálnych disparitách, keďže nekoriguje priestorové rozmiestnenie populácie.

Aby sme si uvedomili tento problém, zoberme do úvahy hypotetický príklad, kde je celá populácia v krajine koncentrovaná v jednom regióne a každý jedinec má rovnaký príjem. V takej krajine by bola diferenciácia príjmov síce nulová (absolútne rovnostárska spoločnosť, $G=0$), avšak regionálne rozdiely sú významné, keďže vo všetkých regiónoch okrem jedného je príjem jedincov nulový, z čoho vyplýva, že Gini index založený na porovnávaní regionálnych disparít dosahuje maximálnu hodnotu

⁵⁹ Okrem Gini indexu existuje množstvo ďalších postupov pre zisťovanie miery príjmovej diferenciácie, spomeňme napr. jednoduchú kvantilovú mierou špicatosti.

($G=1$). Tento príklad poukazuje na fakt, že regionálne rozdiely je vhodnejšie merať na základe priestorových jednotiek, nie individuálnych. Berúc do úvahy zmienený metodologický problém, Gini index je potrebné upraviť, a to vážením regiónov podľa ich rozlohy namiesto populácie. Pre krajinu s rozlohou A , hrubým domácim produktom GDP a populáciou P , skladajúcou sa z N regiónov s rozlohou A_i , regionálnym hrubým produktom GDP_i a populáciou P_i , Gini index (G) regionálnych rozdielov v príjmoch na obyvateľa by bol zostavený nasledovne:

$$G = \frac{\sum_{i=1}^{N-1} (F_i - Q_i)}{\sum_{i=1}^{N-1} F_i} = \frac{\sum_{i=1}^{N-1} \left(\sum_{j=1}^i \frac{A_j}{A} - \sum_{j=1}^i \frac{(GDP_j / P_j)}{Am} \right)}{(N-1)/2}$$

kde

F_i predstavuje kumulovanú častosť a

Q_i predstavuje kumulované podiely na príjmoch po región i ,

m je priemerný regionálny hrubý domáci produkt GDP_i na obyvateľa vážený podľa rozlohy:

$$m = \sum_{i=1}^N \frac{A_i}{A} \frac{GDP_i}{P_i}$$

2. Združené dáta ako vstupy pre Gini index podceňujú úroveň priestorových disparít, takže výsledný koeficient nie je vhodný na medzinárodné porovnávanie, najmä ak sa úroveň, na ktorej dochádza k agregácii regionálnych dát, medzi jednotlivými krajinami významne líši. Tento problém je možné minimalizovať buď používaním dát združených na najnižšej možnej úrovni alebo nasledovným spôsobom, kedy je krivka koncentrácie zostavená tak, akoby analyzovaná premenná mala plynulý priebeh s predpokladom jednotnej distribúcie v rámci každého regiónu, pričom teritoriálny Gini index (TG) má podobu:

$$\begin{aligned} TG &= \frac{\sum_{i=1}^{A-1} (F_i - Q_i)}{\sum_{i=1}^{A-1} F_i} = \\ &= 1 - \frac{\left[\sum_{i=1}^{A_1} (A-i) \frac{(GDP_1 / P_1)}{Am} + \sum_{i=1}^{A_2} (A-A_1-i) \frac{(GDP_2 / P_2)}{Am} + \dots + \sum_{i=1}^{A_N} (A-A_1-A_2-\dots-A_{N-1}-i) \frac{(GDP_N / P_N)}{GDP} \right]}{(A-1)/2} = \\ &= 1 - \frac{\sum_{i=1}^A A_i \left(A - \sum_{j=1}^i A_j - \frac{(A_i + 1)}{2} \right) \frac{(GDP_i / P_i)}{Am}}{(A-1)/2} \end{aligned}$$

Konečným problémom je, že ak sú dáta združené, maximálna hodnota Gini indexu je nižšia než 1, rozdiely sú tým významnejšie, čím rozsiahlejšia je skupina s najvyšším príjmom. To je samozrejme preto, že Gini index je rovný jednej, ak je príjem koncentrovaný v jednej jednotke, čo je podmienka, ktorá nemôže byť rozpoznaná, ak nepoznáme príjmy jednotlivých jednotiek, pretože dáta sú združené. V snahe korigovať toto skreslenie, teritoriálny Gini index je potrebné vydeliť jeho skutočnou maximálnou hodnotou (TG^{MAX} v danej regionálnej sústave), a výsledne upravený teritoriálny Gini index (ATG, z anglického Adjusted Territorial Gini) má nízku úroveň skreslenia:

$$ATG = \frac{TG}{TG^{MAX}}$$

kde

$$TG^{MAX} = 1 - \frac{A_N(A_N - 1)}{(A - 1)}$$

Vzhľadom na problematickú dostupnosť aktuálnych a relevantných údajov o úrovni regionálneho HDP, resp. nevyhodnocovanie tohto ukazovateľa na hierarchickej úrovni nižšej než kraj, je využiteľnosť upraveného teritoriálneho Gini indexu, ktorý pracuje s ukazovateľom HDP, pre potreby regionálneho výskumu priestorových disparít na Slovensku do značnej miery obmedzená.

4. Medziregionálne rozdiely merané podľa daňovej sily regiónov metódou neurónových sietí

Jednou zo súčastí prebiehajúcej postkomunistickej transformácie a decentralizácie verejnej správy je aj odlišné (nové) chápanie vstupných a výstupných finančných tokov (najmä daňových) v regiónoch. Úroveň rozvoja regiónov je možné charakterizovať i prostredníctvom tzv. daňovej sily. Daňová sila základným spôsobom kvantifikuje ekonomickú produkciu daného regiónu ako (vážená) suma miestnych a podielových daní odvodených v danom regióne za isté časové obdobie (rok, kvartál). Jej prepočítaním (normovaním) na počet daňových subjektov (resp. počet obyvateľov alebo počet zamestnaných v produkčnom sektore) v danom regióne dospejeme k relatívnemu vyjadreniu daňovej sily.

Jednou z možností, ako vykonať analýzu daňovej sily (a jej komponentov, teda jej štruktúru) jednotlivých regiónov, je i využitie metódy neurónových sietí. Cieľom takejto analýzy by malo byť zhľukovanie a vizualizácia daňovej sily (a jej komponentov) v jednotlivých regiónoch SR.

Metóda neurónových sietí je založená na bezprostrednej interpretácii časových radov skúmaných dát pomocou tzv. samoorganizujúcich sa máp (SOM, z anglického self-organizing maps) alebo tiež tzv. Kohonenových máp (podľa T. Kohonena). Táto metóda umožňuje analyzovať (tzv. exploračná analýza) mnohorozmerné komponentné dáta (aj ich vývoj) pomocou ich projekcie do dvojrozmernej SOM (dimenzionálna redukcia) tak, že dáta, ktoré boli blízke v pôvodnom mnohorozmernom priestore zostanú blízke i po projekcii do dvojrozmernej mapy (zachováva sa topológia pôvodného priestoru)⁶⁰. Kohonenove mapy sa utvárajú prostredníctvom tzv. samoučiacej stratégie (unsupervised learning)⁶¹, ktorá z hľadiska štatistického predstavuje optimalizáciu parametrov aproximujúcich hustotu rozdelenia. Následná „naučená“ SOM⁶² umožňuje rôzne typy analýzy mnohorozmerných dát (Chudý et al. 1999).

Typy samoorganizujúcich sa máp (SOM)

Príslušné dáta možno analyzovať a prezentovať prostredníctvom nasledovných typov SOM⁶³:

1. profilová mapa – pre každý neurón v mape je možné zobraziť profil všetkých komponentov (napr. jednotlivé typy daňových príjmov) vstupných vektorov (v relatívnom vyjadrení). Na základe profilovej mapy a výskytu dát v jednotlivých jej oblastiach je následne možné určiť klastre v skúmaných dátach,
2. komponentná mapa – na dvojrozmernej Kohonenovej mape je možné kartogramom diferencovať odlišné hodnoty podľa jednotlivých komponentov (napr. daň z príjmu

⁶⁰ Na základe predkladaných dát sa štruktúra (parametre) neurónovej siete postupne adaptujú až do konečného stavu, keď sa blízke vstupné dáta (v pôvodnom n-rozmernom priestore) budú projektovať do blízkych výstupných neurónov.

⁶¹ Po „naučení“ siete sa každý vstupný vektor dát bude projektovať na príslušný neurón v dvojrozmernej Kohonenovej mape, ktorý je víťazným medzi neurónmi pre daný vstup.

⁶² SOM pozostáva z dvojrozmernej štruktúry neurónov (mriežka, hexagonálne usporiadanie), z ktorých každý má vstupné linky vedúce od vstupných dát. Tieto linky sú vážené váhami, ktoré sa v procese učenia siete adaptujú. Algoritmus adaptácie SOM pozostáva z dvoch krokov, ktoré sa opakujú po predložení každého vstupného vektora: 1. nájdenie víťazného neurónu a 2. adaptácia váh.

⁶³ Simulácie SOM s využitím grafických výstupov je možné realizovať napr. pomocou software SOM Toolbox pre Matlab, ktorý je voľne dostupný (<http://www.cis.hut.fi/projects/somtoolbox>).

fyzických osôb) vstupných vektorov. Tento typ mapy je možné pripraviť pre každý z komponentov vstupného vektora,

3. mapa trajektórie – je možné získať ju spojením polôh víťazných neurónov pre časovo následné n-rozmerné komponentné vstupné vektory. Tento typ mapy výsledne interpretuje vývoj za isté časové obdobie (Chudý et al. 2000).

Okrem uvedených SOM je možné výsledky získané pomocou metódy neurónových sietí prezentovať i schematicky prostredníctvom klasických máp (napr. regionálna mapa SR) s diferenciáciou územných celkov (napr. okresov) podľa ich príslušnosti k jednotlivým klastrom kartogramom. Otázka vhodnej klasterizácie tak, aby regionálne dostupné dáta mali čo najväčšiu vypovedaciu hodnotu, závisí od úrovne intuície a erudície bádateľa.

Pre zjednodušenie analýzy je možné uvažovať len o skalárnych veličinách (napr. s rozmerom sumy daňových príjmov za región).

Hlavné rozdiely metódy neurónových sietí oproti štandardným metódam regionálnej analýzy

Metódy neurónových sietí sa etablovali v rôznych oblastiach vedy, vrátane regionálnej. V prostredí geografie si len hľadajú svoje miesto a dá sa povedať, že neboli „objavené“, obzvlášť to platí v rámci slovenskej geografie. V ekonomických vedách predstavujú modernú alternatívu voči štandardným ekonometrickým metódam analýzy dát. Od posledne menovaných metód sa odlišujú v tom, že na rozdiel od nich neanalyzujú vybrané jednorozmerné regionálne ukazovatele, ktoré je následne možné vizualizovať pomocou klasických máp, ale pracujú s pôvodnými mnohorozmernými dátami, ktoré je možné následne zhlukovať (klasterizovať) a vizualizovať pomocou dvojrozmernej SOM alebo klasickej mapy. Od druhej polovice 90. rokov 20. storočia možno sledovať boom využitia metód neurónových sietí a SOM i v regionálne orientovaných analýzach, a to najmä vo finančníctve a ekonomickej oblasti (Deboeck – Kohonen (eds.) 1998).

Problémy pri analýze daňovej sily regiónov

Napriek teoretickej dostupnosti relevantných daňových údajov na úrovni okresov (či obcí) v SR, viacerí autori deklarujú neúspech v procese ich získavania.

Metodologickým problémom sa javí i možný nesúlad medzi miestom „produkcie“ dane a miestom odvodu dane. Daň z príjmu fyzických osôb zo závislej činnosti a funkčných požitkov sa totiž eviduje (odvádza) podľa sídla zamestnávateľa a nie podľa trvalého bydliska zamestnanca, čo spôsobuje „nadhodnotený“ výber dane v okresoch, v ktorých sa nachádzajú sídla významných tokov dennej dochádzky za prácou nadregionálneho charakteru, resp. sídla firiem s celoslovenskou pôsobnosťou (najmä Bratislava a Košice).

Hodnotné by bolo sledovať i rozdiely medzi výškou odvedenej dane v regióne a výškou dane, ktorá sa po prerozdelení prostredníctvom mechanizmov finančného vyrovnávania v rámci fiškálnej decentralizácie do regiónu vráti resp. ostane v regióne ako vlastný príjem samosprávy (návratnosť daňových príjmov).

Regionálna analýza pomocou samoorganizujúcich sa máp

Umelé neurónové siete je možné aplikovať nielen v rámci regionálnej analýzy daňovej sily regiónov, ale zapojením vhodných indikátorov (ekonomických, sociálnych, demografických) ako vstupov možno identifikovať sociálno-ekonomickú štruktúru či typológiu regiónov. Medzi hlavné prednosti neurónových sietí, v porovnaní s tradičnými prístupmi, patrí podľa L. Chudého a I. Farkaša (2000) najmä: „*schopnosť modelovať zložité nelineárne javy; minimálne nároky na expertnú znalosť a konštrukcia modelu len na báze dostupných dát (data-driven methods); rýchla a jednoduchá adaptabilita modelu na nové prichádzajúce dáta*“. Podstatná je však vhodná príprava a spracovanie vstupných dát pre SOM a výber typu SOM prezentácie najvhodnejšieho pre odhalenie skrytých súvislostí v uvažovaných dátach, závisiace od expertízy a „zručnosti“ bádateľa (Chudý – Farkaš 2000).

VI. Záver

Aké sú príčiny disparít? Aké sú ich geografické, historické, ekonomické a sociálne špecifiká? Ak sa pokúšame o komparáciu „mestských“ a „vidieckych“⁶⁴ regiónov na jednej úrovni, porovnávame porovnateľné? Aká je typológia a charakter regiónov podľa vybraných ukazovateľov? Aký je súvis medzi prebiehajúcou decentralizáciou verejnej správy a úrovňou regionálnych rozdielov? To je len niekoľko otázok, ktoré súvisia s geografickou charakteristikou regionálnych disparít, nielen na Slovensku.

Problematika vzniku nerovností, nielen regionálnych, a ich význam v živote ľudí, je jednou z otázok, ktoré rezonujú i v spoločnosti na Slovensku. Príčin pre nerovnaký vývoj v regiónoch je viacero, podľa nášho názoru však platí, že rozdiely sú prirodzené. Rozdiely medzi regiónmi sú do značnej miery odrazom rozdielov medzi spoločenstvami obyvateľov, ktorí ich obývajú. Spoločenstvá obyvateľov sú zas tvorené jednotlivcami, ktorí sa od seba prirodzene odlišujú svojimi individuálnymi schopnosťami a vlastnosťami a mierou sebarealizácie v spoločnosti. Za pôvodcu rozdielov medzi jednotlivcami či ďalšími subjektami nemožno považovať trh, preto pokladáme za neodôvodnené také koncepcie regionálneho rozvoja, ktoré sa snažia „vyvažovať“ tržný mechanizmus formou intervencií štátu. Naopak, práve regulácie štátu sú často príčinou pretrvávajúcej nerovnováhy a teda brzdy rozvoja regiónov.

Nielen teória, ale i empirické štúdie⁶⁵ potvrdzujú, že nie horizontálne prerozdelenie verejných financií medzi regióny z pozície centrálnej vlády, ale redukcia úloh vlády (štátu) a decentralizácia kompetencií z centrálnej úrovne štátu na regionálnu úroveň prispieva k rastu zodpovednosti samosprávy a ostatných regionálnych aktérov za rozvoj regiónu a v spojitosti s fiškálnou decentralizáciou sa zvyšuje i fiškálna autonómia regiónov, čo prispieva i k vyššiemu ekonomickému rastu regiónu a vytvoreniu bázy pre endogénne stimulovaný rozvoj. Výsledkom je rast životnej úrovne a znižovanie regionálnych disparít.

Otázka regionálnych disparít a ich šírky je spätá nielen s prirodzene odlišnou úrovňou koncentrácie ekonomických aktivít v regiónoch. Závisí i od spôsobu vymedzenia regiónov – teda regionalizácie, ktorá pri nesprávnom uplatnení resp. neuplatňovaní regionalizačných kritérií vedie i k štatistickému skresľovaniu výsledných priestorových rozdielov. Taktiež, komparáciu regiónov, ktorých jadro tvorí mestské sídlo, ktoré je zároveň centrom ďalších spádových mikroregiónov nižšej hierarchickej úrovne, s regiónmi, ktorých jadro tvorí menej významné mestské sídlo resp. vidiecke sídlo, nepovažujeme na jednej a tej istej úrovni za vhodnú. Takéto „umelé“ porovnávanie navodzujú (pomocou štatistického efektu nadhodnotenia regiónov vyššieho rádu) logicky dojem existencie výrazných regionálnych disparít⁶⁶.

Problémom Slovenska však podľa nášho názoru nie sú regionálne disparity, ale nižšia životná úroveň v porovnaní s krajinami EÚ všeobecne, spôsobená dlhodobou nižším hospodárskym rastom a nižšou produktivitou práce v podmienkach centrálne plánovanej socialistickej ekonomiky v minulých decéniách.

Odporúčania pre regionálne orientovaný výskum

Pri snahe hodnotiť regionálne rozdiely nastáva množstvo problémov a viaceré zaužívané indikátory a metódy hodnotenia regionálnych disparít v sebe nesú značné zjednodušenie a skreslenie reality. Regionálna analýza by preto podľa nás mala pozostávať z nasledovných krokov:

1. Regionalizácia – vymedzenie priestorových celkov pre analýzu

Ako sme sa snažili v tejto práci poukázať, okrem všeobecného problému ohľadom dostupnosti relevantných dát sa na Slovensku stretávame i s územným členením tvoreným regiónmi, ktoré nie sú vyčlenené v súlade s regionalizačnými kritériami a nie sú vhodné na vzájomnú komparáciu. Rovnako nevhodné (a to nielen na Slovensku) je i vymedzovanie

⁶⁴ Kritérium „vidieckosti“ územia definuje napr. metodika OECD pomocou hustoty zaľudnenia pod úrovňou 150 obyvateľov na km² (M.E.S.A. 10 1999).

⁶⁵ Pozri napr. Boldrin – Canova (2001), Canaletta et al. (2004).

⁶⁶ Tieto skreslenia sú vlastné i NUTS klasifikácii regiónov, ktorá sa aplikuje v EÚ.

regiónov v rámci NUTS klasifikácie územno-štatistických jednotiek, ktorá slúži ako základ pre porovnávanie interregionálnych disparít v EÚ.

Naopak, pre potreby komparácie regiónov a ich charakteristík považujeme za vhodné funkčné mestské regióny podľa A. Bezáka (2000) a mikroregióny podľa V. Slavíka a kol. (2005). Regionálne disparity na Slovensku sa preto odporúčame skúmať najmä na základe regionalizácie vykonanej spomínanými autormi, zároveň považujeme za vhodné porovnávať i úroveň rozdielov medzi regiónmi, ktoré vyplynú z analýzy rovnakého indikátora v rámci odlišných sústav regiónov Slovenska (aktuálne platné územné členenie SR na úrovni krajov či okresov; sústava funkčných mestských regiónov; mikroregióny). Jedným z možných výstupov analýzy môže byť i poukázanie na to, ako na výslednú úroveň pozorovaných inter-regionálnych disparít vplýva samotný spôsob vymedzovania priestorových celkov.

2. Metodika a indikátory

Pre potreby regionálnej analýzy dostupných socio-ekonomických dát odporúčame využiť klasterizáciu s využitím neurónových sietí a samoorganizujúcich sa máp. Ak by sme mali vybrať len jeden indikátor, na základe ktorého by sme sledovali rozdiely na úrovni regiónov, za najvhodnejší považujeme tzv. daňovú silu. Daňová sila základným spôsobom kvantifikuje ekonomickú produkciu daného regiónu ako (vážená) suma daní odvodených v danom regióne za isté časové obdobie (rok, kvartál). Jej prepočítaním (normovaním) na počet daňových subjektov (resp. počet obyvateľov alebo počet zamestnaných v produkčnom sektore) v danom regióne dospejeme k relatívnemu vyjadreniu daňovej sily.

Špecifickým problémom výskumu regionálnych disparít je nepružnosť systému zverejňovania štatistických informácií, ktorý neumožňuje ich jednoduché zoskupovanie do agregátov a sledovanie na inej než na úrovni administratívneho členenia (napr. na úrovni funkčných mestských regiónov či mikroregiónov), ktoré je, ako sme poukázali, často pre regionálne orientovaný výskum nevhodné.

3. Typizácia – porovnávanie porovnateľného

Navzájom odporúčame porovnávať len regióny, ktoré majú spoločné črty (počet obyvateľov jadra regiónu, počet obyvateľov regiónu ako celku, mestský resp. vidiecky charakter regiónu, daňová sila), v danom kroku je teda vhodné pristúpiť k typizácii už vyčlenených individuálnych územno-správnych celkov (okresy), funkčných mestských regiónov resp. mikroregiónov. Ako indikátory regionálnych disparít je možné využiť i ukazovatele spomínané v tejto práci (zamestnanosť, nezamestnanosť, hrubý domáci produkt, daňové výnosy), prípadne i iné, ktoré bude možné dezagregovať na úroveň obcí, resp. sú štatisticky vykazované a budú na potrebnej hierarchickej úrovni k dispozícii.

Ako logicky nadväzná sa javí byť charakteristika vymedzených typov regiónov podľa príbuzných znakov (regionalizačných kritérií) a identifikácia príčin regionálnych disparít v rámci jednotlivých typov, ako i poukázanie na dôvody disparít existujúcich medzi jednotlivými typmi regiónov.

VII. Literatúra

BAČÍK, V. (2001): Vplyv administratívnej funkcie na dynamiku vývoja miest Slovenskej republiky. Diplomová práca. Katedra humánnej geografie a demografie. Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava, <http://www.vladikb.host.sk/prace.htm>.

BAČÍK, V. – SLOBODA, D. (2005): Župný variant 2005. Návrh na zmenu územného členenia SR. Mapová príloha. Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, Bratislava, 7 s. <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?299>

BAŠOVSKÝ, O. – LAUKO, V. (1990): Úvod do regionálnej geografie. SPN Bratislava, 86 s.

BENÁČEK, V. (2005): Růst zkreslení HDP v prostředí transformace: implikace pro měření růstu a rozvoje české ekonomiky. Pracovní sešity/Working Papers, č. 4/2005, Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES), Fakulta sociálních věd, Universita Karlova v Praze, <http://ceses.cuni.cz>

BEZÁK, A. (1990): Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska. Geografický časopis, 42, s. 57-73.

BEZÁK, A. (1993): Problémy a metódy regionálnej taxonómie. Geographia Slovaca, 3, GÚ SAV, Bratislava, 96 s.

BEZÁK, A. (1995): O dvoch koncepciách hraníc v priestorovej analýze. In: Trizna, M. (ed.): Vybrané problémy súčasnej geografie a príbuzných disciplín. Prírodovedecká fakulta UK, Kartprint, Bratislava, s. 225-232.

BEZÁK, A. (1996): Reflexie nad novým administratívnym členením Slovenskej republiky. Geografické informácie, 4, Univerzita Konštantína Filozofa, Fakulta prírodných vied, Nitra, s. 7-9.

BEZÁK, A. (1997): Priestorová organizácia spoločnosti a územno-správne členenie štátu. In: Baran, V. (ed.): Geografické štúdie 3: Teritoriálna organizácia administratívnych systémov štátu, Fakulta prírodných vied, UMB, Banská Bystrica, s. 6-13.

BEZÁK, A. (1998): Regionálna štruktúra a nové kraje na Slovensku. In: Borecký, D. – Hofmann, E. (eds.): Geografie X. Katedra geografie Pedagogické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně, s. 4-8.

BEZÁK, A. (2000): Funkčné mestské regióny na Slovensku. Geographia Slovaca, 15, GÚ SAV, Bratislava, 89 s.

BLAŽEK, J. (1993): Regionální vývoj a regionální politika: hlavní přístupy v zemích západní Evropy. In: Sýkora, L. (ed.): Teoretické přístupy v současné geografii, PŘF UK Praha, s. 120-146.

BLAŽEK, J. (1996): Meziregionální rozdíly v České republice v transformačním období. Geografie - Sborník ČGS, č. 4/1996, s. 265-277.

BLAŽEK, J. (1999a): Teorie regionálního vývoje: je na obzoru nové paradigma či jde o pohyb v kruhu? Geografie – Sborník ČGS, č. 3/1999, s. 141-159.

BLAŽEK, J. (1999b): Regional Development and Regional Policy in Central East European Countries in the Perspective of the EU Enlargement. In: Hampl, M. (ed.): Geography of Societal Transformation in the Czech Republic, Prague, Department of Social Geography and Regional Development, Charles University, s. 181-207.

BLAŽEK, J. (2000): (In)consistency and (In)efficiency of the Czech Regional Policy in the 1990s. Informationen zur Raumentwicklung, Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, Nr. 7/8, s. 373-380.

BLAŽEK, J. – UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Nástin, kritika, klasifikace. Universita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, Praha, 211 s.

BOLDRIN, M. – CANOVA F. (2001): Inequalities and convergence in Europe's regions: Reconsidering European regional policies. Economic Policy, 32, s. 205-253.

BOLDRIN, M. – CANOVA F. (2003): Regional Policies and EU Enlargement. CEPR Discussion Papers, No. 3744. Centre for Economic Policy Research, London, s. 65.

BUČEK, M. – HÚSENICOVÁ, J. – IVANIČKOVÁ, A. – SLIMÁK, D. – TVRDOŇ, J. – ZIBRÍN, P. (2001): Spracovanie dlhodobej stratégie regionálneho rozvoja. Úvodná štúdia. EKOPOL, Bratislava, 81 s.

CANALETA, C. G. – ARZOZ, P. P. – GÁRATE, M. R. (2004): Regional Economic Disparities nad Decentralisation. Urban Studies, Vol. 41, No. 1, s. 71-94.

CASELLAS, A. – GALLEY, C. (1999): Regional Definitions in the European Union: A Question of Disparities? Regional Studies, Vol. 33.6, s. 551-558.

CHUDÝ, L. et al. (1999): Analýza regionálneho členenia štátnych výdavkov a príjmov pomocou metód neurónových sietí. Vedecko-výskumná štúdia pre potreby MF SR. Laboratórium neurónových sietí, Ústav merania SAV, Bratislava, 47 s.

CHUDÝ, L. et al. (2000): Analýza verejných financií vo väzbe na ekonomickú úroveň jednotlivých regiónov. Vedecko-výskumná štúdia pre potreby MF SR (VEGA č. 2/5088/2000). Laboratórium neurónových sietí, Ústav merania SAV, Bratislava, 46 s.

CHUDÝ, L. – FARKAŠ, I. (2000): Regionálna analýza pomocou samoorganizujúcich sa máp. Politická ekonomie, 5, Praha, s. 685-697.

DEBOECK, G. – KOHONEN, T. (eds.) (1998): Visual Explorations in Finance With Self-Organizing Maps. Springer Finance, London, 258 s.

EK (2004): Tretia správa o ekonomickej a sociálnej súdržnosti. Nové partnerstvo pre súdržnosť, konvergenciu, konkurencieschopnosť, spoluprácu. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 206 s.

EDERVEEN, S. – DE GROOT, H. – NAHUIS, R. (2003): Fertile soil for Structural Funds? A panel data analysis of the conditional effectiveness of European cohesion policy. Utrecht School of Economics, Tjalling C. Koopmans Research Institute, Discussion Paper Series 03-14, Utrecht, 25 s. <http://www.koopmansinstitute.uu.nl>

EUROSTAT (2002): European regional Statistics. Changes in the NUTS classification 1981-1999. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 97 s. <http://epp.eurostat.cec.eu.int>

EUROSTAT (2005): Regions: Statistical yearbook 2005. Data 1999-2003. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 151 s. <http://epp.eurostat.cec.eu.int>

GOODALL, B. (1987): Dictionary of Human Geography. Penguin Group, London, 509 s.

GURŇÁK, D. (2000): Fenomén stability hraníc vo vývoji administratívneho členenia Slovenska. In: Drgoňa, V. (ed.): Geographical Studies, No 7, Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra.

- HAJASOVÁ, K. (2000): Vybrané názory na pojem región a regionálny rozvoj. *Geographical Studies*, No 7, Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa, Nitra, s. 89-97.
- HAMALOVÁ, M. a kol. (1995): *Ekonomika miest a obcí*. Vysokoškolské skriptá, Národohospodárska fakulta, Ekonomická Univerzita, Bratislava, 158 s.
- HANČLOVÁ, J. – TVRDÝ, L. (2004): Classification of the Regions. In: Ramík, J. et al.: *Multiregional and Regional Models*. Faculty of Economics, Technical University of Ostrava, Ostrava, 66 s.
http://ws.vsb.cz/pers/~lt/analyza_dat_v_regionalistice/body/text/o8/PART2.doc
- HOLMAN, R. (2003): *Vývoj ekonomického myšlení*. Liberální institut, Praha, 58 s.
- ISP (2004): Regionálne rozdiely – ich rozsah a možné riešenia. Bulletin ISP č. 2/04, Inštitút pre sociálnu politiku, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava, 9 s.
<http://www.employment.gov.sk/>
- ISP (2005): Dve štatistiky nezamestnanosti – dva príbehy? Bulletin ISP č. 2/05, Inštitút pre sociálnu politiku, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava, 9 s.
<http://www.employment.gov.sk/>
- LUKNIŠ, M. (1985): Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. *Geografický časopis*, 37, s. 51-64.
- MAIER, G. – TÖDTLING, F. (1998): Regionálna a urbanistická ekonomika. Regionálny rozvoj a regionálna politika. ELITA Bratislava, 315 s.
- MAZÚR, E. – LUKNIŠ, M. (1980): Geomorfologické jednotky. Mapa č. 16 (1 : 500 000). In: Kol. autorov: *Atlas SSR. Kap. IV. Povrch. SAV, SÚGK*, Bratislava, s. 54-55.
- M.E.S.A. 10 (1999): Regionálna politika a regionálne kapacity na Slovensku. Bratislava, s. 28.
<http://www.mesa10.sk/>
- MVRR SR (2001): Národný plán regionálneho rozvoja SR. Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, Bratislava, 171 s. <http://www.build.gov.sk/>
- OECD (2002): *Geographic Concentration and Territorial Disparity in OECD Countries*. OECD Publications Service, Paris, 25 s. <http://www.oecd.org/>
- PUGA, D. (2002): European regional policy in light of recent location theories. *Journal of Economic Geography*, 2, s. 373-406.
- RAJČÁK, M.: (2002a): Spôsob realizácie regionálnej politiky. Verejná správa, č. 4/2002, s. 16-17. <http://www.civil.gov.sk/>
- RAJČÁK, M.: (2002b): Nástroj na účinný rozvoj regiónov. Verejná správa, č. 5/2002, s. 12-13. <http://www.civil.gov.sk/>
- RAJČÁKOVÁ, E. (2005): Regionálny rozvoj a regionálna politika. Edícia Extern, Univerzita Komenského v Bratislave, Vydavateľstvo UK, Bratislava, 119 s.
- RODRÍGUEZ-POSE, A. – FRATESI, U. (2004): Between Development and Social Policies: The Impact of European Structural Funds in Objective 1 Regions. *Policy Debates. Regional Studies*, Vol. 38.1, s. 97-113.
- SALA-I-MARTIN, X. (1996): Regional cohesion: Evidence and theories of regional growth and convergence. *European Economic Review*, 40, s. 1325-1352.

SCHWARTZOVÁ, M. – KRÁLIKOVÁ, A. – HAASOVÁ, G. – VACHOVÁ, A. (2004): *Regióny Slovenska. Regions of Slovakia*. Štatistický úrad Slovenskej republiky a VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 107 s.

SLAVÍK, C. (2005): Reálna konvergencia Českej republiky k EU v porovnaní s ostatnými novými členskými zemiami. *Studie CESES/CESES Papers*, č. 2/2005, Centrum pro sociální a ekonomické strategie (CESES), Fakulta sociálních věd, Universita Karlova v Praze, s. 31. <http://ceses.cuni.cz>

SLAVÍK, V. (1994): Sídla. In: Mládek, J. et al.: *Geografia*. 2. diel. SPN Bratislava, s. 36-51.

SLAVÍK, V. (1997): Vývoj územno-správneho usporiadania Slovenska do roku 1990. *Geografia*, 5, č. 2.

SLAVÍK, V. (2001): Najvýznamnejšie vedecké práce z oblasti hierarchizácie centier osídlenia, regionalizácie a analýzy medzisídelných väzieb. In: *Alternatívny návrh usporiadania samosprávy vyšších územných celkov*. M.E.S.A. 10, Bratislava, s. 34-44. <http://www.mesa10.sk>.

SLAVÍK, V. (2003): *Reforma verejnej správy v SR. Priestorové aspekty*. Katedra humánnej geografie a demografie. Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava. <http://www.infostat.sk/vdc/pdf/slavikdoc.pdf>.

SLAVÍK, V. a kol. (2005): *Analýza mikroregiónov SR*. Katedra humánnej geografie a demografie pre Úrad vlády SR. Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava, 38 s. http://www.government.gov.sk/decentralizacia/dokumenty/mikroregiony_sr.pdf.

SLOBODA, D. (2002): *Stará Ľubovňa – analýza a prognóza rozvoja mesta*. Aplikácia regionálnej politiky na lokálnej úrovni. Rigorózna práca, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava, 116 s.

SLOBODA, D. (2005): Slovensko v EÚ – vplyv eurofondov a environmentálnych regulácií. In: Kazda, R. (ed.): *Transparentnosť a environmentálna politika*. Zborník. Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, Bratislava, s. 43-67. <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?659>

SLOBODA, D. – DOSTÁL, O. (2005): *Župný variant 2005. Návrh na zmenu územného členenia SR*. Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika, Bratislava, 19 s. <http://www.konzervativizmus.sk/article.php?299>

ZUBRICZKÝ, G. (2002): *Analýza rurálneho priestoru Slovenska z hľadiska rozvojových perspektív jeho osídlenia*. Regionálnogeografické štúdie 1. Mapa Slovakia, Bratislava, s. 67-120.

O autorovi

RNDr. Dušan Sloboda, analytik KI, vyštudoval regionálnu geografiu a od roku 2002 je externým doktorandom v odbore geografia a kartografia na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 2001 – 2004 pracoval na odbore európskej integrácie Ministerstva výstavby a regionálneho rozvoja SR. V roku 2004 pôsobil tiež ako stážista na DG Regional Policy v rámci Európskej komisie v Bruseli. Špecializuje sa na oblasť regionálneho rozvoja, verejnej správy a na niektoré aspekty vzťahu Slovensko – EÚ.

Slovensko a regionálne rozdiely

Teórie, regióny, indikátory, metódy

Autor: RNDr. Dušan Sloboda

Mapové výstupy: Mgr. Vladimír Bačík

Recenzent: Peter Gonda, Ph.D.

Za cenné pripomienky k textu ďakujem i Doc. RNDr. Viliamovi Laukovi, CSc. z Katedry regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave

Neprešlo jazykovou korektúrou.

Copyright © Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika

Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika

Medená 5

811 02 Bratislava

tel.: 02 / 546 300 61

fax: 02 / 546 300 62

e-mail: conservative@institute.sk

web: <http://www.konzervativizmus.sk>

Táto štúdia vznikla i vďaka finančnej podpore udelenej v rámci projektu Inštitucionálny rozvoj Konzervatívneho inštitútu M. R. Štefánika, poskytnutej prostredníctvom Trustu pre občiansku spoločnosť v strednej a východnej Európe (Trust for Civil Society in Central and Eastern Europe).